

DOCUMENTA HISTORICA 62.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

NAPKELETI GYÜMÖLCSÖK
avagy
ÚTI ÉLMÉNYEK,

**természettörténeti-orvosi tapasztalatokkal,
néhány százszorosan kipróbált orvossággal és
a mediális rendszer új gyógyítási módjával kiegészítve,**

írta

JOHANN MARTIN HONIGBERGER,

**Randzsit Szingh, Karak Szingh, Csand Kaur Rání, Sér Szingh
és Dalip Szingh királyi felségek volt háziorvosa.**

A bevezetőt írta és a dokumentumot fordította:
BUCZKÓ ZSUZSANNA

JATEPress
Szeged 2003

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Atila] *(elfogyott)*
2. A tilisüti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] *(elfogyott)*
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] *(elfogyott; utánnnyomás: 23. sz.)*
6. Korai angolszász törvények I. A kentü törvények. [Szántó Richárd] *(elfogyott)*
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz–szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német–oros tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet–észt szerződés megszületésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölflinger Ildikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941). [Opauzski István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] *(elfogyott; utánnnyomás: 34. sz.)*

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.). [Piti Ferenc] *(elfogyott)*
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csősz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurti dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnnyomása).
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés. [Krámli Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). [Bolega Erika]

DOCUMENTA HISTORICA 62.
A SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

NAPKELETI GYÜMÖLCSÖK
avagy
ÚTI ÉLMÉNYEK,

**természettörténeti-orvosi tapasztalatokkal,
néhány százszorosan kipróbált orvossággal és
a mediális rendszer új gyógyítási módjával kiegészítve,**

írta

JOHANN MARTIN HONIGBERGER,

**Randzsit Szingh, Karak Szingh, Csand Kaur Rání, Sér Szingh
és Dalip Szingh királyi felségek volt háziorvosa.**

A bevezetőt írta és a dokumentumot fordította:
BUCZKÓ ZSUZSANNA

Részletek
Johann Martin Honigberger
*Früchte aus dem Morgenlande oder Reise-Erlebnisse nebst naturhistorisch-
medizinischen Erfahrungen und einer neuen Heilart zum Medial-Systeme*
című művéből

Lektorok:
DR. WOJTILLA GYULA
DR. HORVÁTH GÉZA

Sorozatszerkesztők:
MARKÓ CSABA, PÁNDI LAJOS

„Az ember fűrkésző szelleme a természet titkaiba hatol;
ám csak az eredményes próbálkozások tágitják a tudomány területét.”

J. M. Honigberger

BEVEZETÉS

Johann Martin Honigberger, a kalandvágyó brassói szász orvos könyvének részleteit tartja kezében az olvasó. A mű tudománytörténeti érdekesség, számos izgalmas és értékes adalékkal gazdagítja Észak-India történetével, néprajzával, kultúrájával, földrajzával, növény- és állatvilágával kapcsolatos ismereteinket. Nem mellékes az sem, hogy mindez olvasmányos formában, egy, a tudományos kíváncsiságtól üzött, éles szemű, érzéketes stílusban író megfigyelő hiteles leírásában áll előttünk.

A fordításban arra törekedtem, hogy a magyar nyelvű kiadás megőrizze a XIX. századi szöveg hangulatát, jellegzetességeit. Mindazonáltal elkerülhetetlennek tűnt néhány csekély, ám a megértést elősegítő változtatás beiktatása, melyek a szöveg tagolására vonatkoznak. Az úti élményekben szereplő fontosabb személyek, fogalmak, idegen kifejezések magyarázatára lábjegyzetek világítanak rá.

Megjegyzendő, hogy az idegen személyneveket átírtuk a magyar helyesírásnak megfelelően. A földrajzi nevek általában angolos formában szerepelnek, lehetőség szerint a *Bartolomew World Travel Map (Edinburgh) Indian Subcontinent India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka* térkép alapján. A szövegben feltűnik továbbá számos indiai község, melyeket általában a magyar helyesírás szerint írtunk át, néhol azonban Honigberger átírása olyan torz alakban jelenik meg, hogy csupán hozzávetőleges forma megadására volt lehetőség. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Dr. Wojtilla Gyulának e munka elkészüléséhez nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, valamint Dr. Horváth Gézának a fordítás és az eredeti szöveg egybevetéséért.

Most pedig, mielőtt elmélyednénk az úti élmények olvasásában, néhány gondolat erejéig ismerkedjünk meg a történelmi háttérrel, a dokumentummal és magával a szerzővel – honfitársunkkal is!

I. A szerzőről

Johann Martin Honigberger 1795. március 10-én született a Barcaság szívében, Brassóban, szász polgári családból. Szülőföldjén végzett gyógyszerészeti tanulmányai után ismeretei további bővítése céljából a román fejedelemségekbe utazott. Első keleti útjára 1815-ben, húsz évesen vállalkozott, melyről a következőket vallja a *Napkeleti gyümölcsökben*: „Különös belső késztetés volt, mondhatnám, hogy egy belső hang felszólításának következménye az, hogy nekivágtam, otthonomat elhagytam, és Keletre siettem, hol az első emberek éltek, akikről a történelem hírt ad; hol először tűntek fel és virágoztak a művészetek és a tudományok, és ahonnan a vallás, valamennyi isteni fényesség, első arany sugarait a Föld nagy részére kiterjesztette.”

Keleti utazásai első állomása Konstantinápoly és a Közel-Kelet térsége volt. Itt nem csak gyógyszerészeti és orvosi praxisát építgette, hanem időt szakított a terület (elsősorban Kis-Ázsia, Szíria és Egyiptom) kultúrájának, politikai és vallási viszonyainak megismerésére is. Első indiai útjára akkor vállalkozott, amikor tudomást szerzett arról, hogy a lahóri maharádzsa egész vagyonokkal honorálja az európai szakembereket – legyen bár hadviselésről, vagy orvoslásról szó – tevékenységét. Honigberger Bagdadon és Iszfahánon

át tervezett útját betegség szakította meg, ám egy hosszabb kényszerpihenő után mégis eljutott Lahórbá. Randzsit Szingh nem csupán saját egészségének felügyeletét, hanem a gyógyszerkészítés és a löporgyár főfelügyelői tiszteit is rá bízta. Honigberger 1829–33 között tartózkodott a maharádza udvarában, ahol gyógyítási ismeretei bővítése mellett a legkülönbözőbb kémiai, botanikai, régészeti, és más egyéb kutatások foglalkoztatták. 1833–36 között újra Európában találjuk, ahol a Keleten megszerzett tapasztalatait kamatoztatja, valamint a magával hozott régiségeket értékesíti (gyűjteménye darabjai a kontinens értékes ázsiai gyűjteményeit gazdagították Bécsben, Párizsban, Londonban, Szentpéterváron). 1836–38 között Konstantinápolyban praktizált, majd a maharádza hívására újra Lahórbá indult. Randzsit Szingh azonban már haldoklott, s életét még a szervezetét és életmódját jól ismerő Honigberger sem tudta megmenteni. Az elhunyt maharádza háziorvosának szolgálataira az ezután következő politikai villongások közepette is igényt tartottak, s Honigberger később még órásmester fivérét, Josephet, és annak fiát, Wilhelmet¹ is Indiába hívta, busás haszonnal járó állások reményében. Az orvos csak 1849-ben, az európaiak ellen irányuló mind szigorúbb fellépések következtében kényszerült távozásra. A *Napkeleti gyümölcsök* eddig a pontig örökíti meg Honigberger doktor keleti utazásainak történetét. Még háromszor, 1851–58, 1860–62 és 1866–68 között járt Indiában – Kásmírban cukorrépauzém létesítésébe fogott, Kalkuttában praktizált és unokaöccsével a pestis ellenszerét² kutatták. 1868-ban, harmadik felesége halála után tért haza végleg Európába. Szülővárosában, Brassóban telepedett le, s ott is halt meg 1869. december 18-án.

Jóllehet élete nagy részét utazással, idegen országokban töltötte, fontos felidézni, hogy Honigberger sosem feledkezett meg arról, honnan származik. Otthonának Brassót, hazájának Ausztria–Magyarországot (habár ezt az országot élete java részében még Osztrák Császárságnak hívták), szűkebb értelemben a szászok lakta Barcaságot tekintette. Honfitársai és uralkodója iránti hűségéről a *Napkeleti gyümölcsökben* is többször tanúságot tesz. Amikor Randzsit Szingh a hazájába visszainduló háziorvosa gondjaira bizza azt a pompás háttérrel, amit Ausztria császárának szán, Honigberger visszaemlékezésé-

¹ Wilhelm Honigberger 1837-ben született Brassóban. Nagybátyjához hasonlóan román földön, majd Konstantinápolyban és Alexandriában folytatott kereskedelmi és orvosi–gyógyszerészeti tevékenységet, míg J. M. Honigberger hívására Kalkuttába nem érkezett. Itt a pestises betegeket gyógyították, majd átköltözött Alláhábádba, ahol nyomdát alapított, s elindította a város első folyóiratát „Allahabad Observer” címmel. 1865-ben, egy szerencsétlen kimenetelű üzleti utazás alkalmával lelte halálát.

² Honigberger hosszas kutatómunka után úgy vélte, megtalálta a halálos kór ellen-szerét, melyet Quassia-oltásnak nevezett.

ben a következőket jegyzi fel: „e nemes állat rendeltetése az volt, hogy őfelségének a néhai Ferenc császárnak ajándékként ajánltassék fel,...s én ezt annál inkább kivitelezhetőnek tartani bátorkodtam, mert én, született osztrák alattvaló, 20 évnyi távollét után keresve sem találhattam volna jobb lehetőséget, hogy fenséges uralkodóm iránti hűségemet és odaadásomat bizonyítsam.” A könyv értékesítéséből befolyó jövedelmet pedig közhasznú célokra fordítja: „(korábbi indiai szolgálataimért kiutalt évjáradékom) lehetővé teszi számomra, hogy tisztességesen megélhessek, és így a művemből befolyó hasznot szeretett erdélyi szász honfitársaim tanintézeteinek és hazám egyéb közhasznú céljai támogatásának szentelhessem.” Az is figyelemre méltó, hogy német anyanyelve mellett kiválóan beszélt hazája más nyelveit is. Még hosszú évtizedekig tartó távollét után is könnyedén használja a magyar és román nyelvet, jóllehet sosem kényszerült rá, hogy az Osztrák Császárság egyéb népeinek nyelvét is elsajátítsa.

2. A dokumentumról

Honigberger állítása szerint Lahórból Londonba vezető hajóútján fejezte be munkáját 1849–50 fordulóján. Hazatértevel – egy korábbi, az 1830-as évekből származó beszámolóhoz köthető sikertelen próbálkozás után – másodsor is nekivágott, hogy kiadja keleti tapasztalatainak gyűjteményét. A kész mű 1851-ben jelent meg német nyelven Bécsben, s valószínűleg nem maradt sikertelen, hiszen két év múlva ismét kiadták.³ A könyvet 1852-ben angol nyelven is megjelentették⁴, a tervezett francia változat azonban már nem valósult meg.

Maga a mű valójában nem más, mint egy „tapasztalat-gyűjtemény”. A szerző szeme előtt lebegő hasznossági elv mindvégig elsődleges szempont marad, hiszen mi sem lehet fontosabb annál, hogy alkalmazható ismeretekkel, hasznos tanúsággal lássa el az olvasót. Honigberger polihisztor jellemére utal, hogy a könyv egyszerre több tudományterületet is érint, igen sokrétű információanyaggal rendelkezik, amit az eltérő érdeklődésű olvasók belátásuk szerint hasznosíthatnak. A teljesség kedvéért célszerű röviden vázolni a *Napkeleti gyümölcsök* szerkezetét:

1. **Úti élmények:** a szerző az 1815-ös esztendővel kezdve beszéli el utazásai történetét, egészen 1850-ig. Ez a szűk kétszáz oldal visszatekintés az elmúlt 35 év eseményeire, s egyaránt foglalkozik politikai eseményekkel, etnográfiai, természetrajzi adatokkal, valamint jellegzetes orvosi esetek és keleti gyógyászati technikák bemutatásával.
2. **Bevezető a mediális rendszerhez:** ebben a fejezetben Honigberger bemutatja az általa kifejlesztett, a keleti és nyugati gyógyászatot ötvöző orvosi eljárás alapjait.
3. **Orvosi rész:** jellegzetes keleti megbetegedések és kipróbált ellenszereik ábécésorrendes mutatója.
4. **Materia medica:** a legnépszerűbb, elsősorban keleti eredetű gyógyhatású anyagok felsorolása szintén ábécésorrendben.
5. **Orvosi szótár:** Honigberger nyolcnyelvű (latin, német, francia, angol, török, arab, perzsa és indiai/kásmíri), orvosi vonatkozású szavakat tartalmazó szótára.
6. **Táblák és képek gyűjteménye:** a botanika és az állattan területét érintő képekkel, a lahóri erőd rajzával, továbbá a maharádzsák és más fontos személyek portréival.

³ Jelen kiadás az 1851-es művet veszi alapul. (J. M. HONIGBERGER: *Früchte aus dem Morgenlande...*, Wien, 1851.)

⁴ J. M. HONIGBERGER: *Thirty-five years in the East*, Calcutta, 1852.

Jelen kiadás természetesen nem tartalmazza az egész, igen terjedelmes mű fordítását. A közölt részleteket elsősorban a történelmi–néprajzi érdeklődésű olvasó igényeihez mérten válogattam, ennek megfelelően a bőséges orvosi esetleírásoktól eltekintettem. Az „Üti élmények” című fejezetből most a következő részek kerülnek nyomtatásba:

1. *Honigberger első indiai utazása, és a Randzsit Szingh udvarában átélt legkorábbi élményei:* jóllehet a maharádzsa közvetlen környezetéhez tartozó francia ezredek (Allard és Ventura) közbenjárásával érkezett Lahorba, Honigberger nem került egy csapásra az udvarba. Hosszú hónapokig gyógyított a fővárosban és közvetlen környezetében, míg végre az óvatos Randzsit Szingh alkalmazta őt. Honigberger higgadt hangvételű elbeszélése nyomán megelevenednek a szikhek és a maharádzsa életének mindennapjai. Szó esik az uralkodójuk ellen lázadó *nihang* harcosokról, a Randzsit Szingh udvarát jellemző politizálásról, befolyásos rádzsákról, miniszterekről és tehetséges európaiakról, akik a Szikh Királyságban találták meg szerencséjüket. Nem mellékes az sem, hogy Honigberger – az orvos pozíciójából szemlélve Randzsit Szinghet és környezetét – olyan dolgokról is fellebbenti a fátylat, amik egyébként rejtve maradnak a hétköznapi szemlélő előtt: e fejezet talán legizgalmasabb része a maharádzsa élénk színekkel festett, hiteles portréja is, melynek kapcsán egy nem mindennapi adottságokkal megáldott uralkodó képe bontakozik ki előttünk.
2. *Honigberger afganisztáni utazása:* 1833-ban a doktor úgy dönt, visszatér Európába. A több hónapos utazás Afganisztánon és Oroszországon át vezetett, ami ebben az időben korántsem volt veszélytelen. Ez a fejezet Honigberger afganisztáni élményeit örökíti meg. A szövegből kitűnik, hogy a szerző nem volt amolyan egyszerű utazó: igen kiterjedt tudományos tevékenységet folytatott útközben, botanikai gyűjteményt állított össze, s régiségek után kutatott Kábulban és Dzsalálábádban. Ez azonban hamar szemet szűrt az afgánoknak, s a doktor magára vonta az uralkodó, Dósz Muhammad haragját. Hiába állnak mellette befolyásos afgán és európai származású barátai, Honigbergert és társait többször fogságba vetik és kirabolják az ország hegyei közt. Csodával határos módon azonban megmenekül, s az összegyűjtött tárgyak java része is Európába kerül. Ebben a fejezetben e kincsek további sorsáról is értesülünk.
3. *A lahóri udvarban a Randzsit Szingh halálát követő belpolitikai viszályok és az angol uralom első éveinek leírása:* a harmadik, egyben legterjedelmesebb fejezet Randzsit Szingh halálával veszi kezdetét. Honigberger, a beteg életéért küzdő orvos elbeszélése tükrében követhetjük nyomon a nagy király utolsó napjait. A doktor hiába harcolt az uralkodó testét felémésztő betegséggel és a hagyományos indiai gyógymódokhoz ragaszkó-

dó helyi orvosokkal, Randzsit Szinghet már nem lehetett megmenteni. Honigberger részletesen leírja a pompázatos gyászmenetet, mely az uralkodó holttestét a máglyáig kísérte, s a megrázó jelenetet, ahogy a megözvegyült királynék és rabszolgánők alávetik magukat a *szatí*nak, azaz férjükkel együtt elhamvasztják őket. Ezt követően a Randzsit Szingh halálát követő trónviszályok részletes bemutatására kerül sor. Honigberger nem szorítkozik az utódok egyszerű felsorolására, elemző módon tárja elénk az egyes érdekcsoportok tagjait, céljait, eredményeit, s megkísérli megvilágítani azt a kérdést, hogyan juthatott a legerősebbnek tartott Szikh Királyság a többi, az angolok befolyás alá került indiai állam sorsára. Igen részletesen kerülnek bemutatásra az utolsó évek eseményei, a véres csaták és árulások, amik következtében az ország 1846-ban az angolok kezére jutott. Honigberger 1849-es elutazásáig követi nyomon a kiépülő angol uralom intézkedéseit, s a II. szikh háború eseményeit. Végül megismerkedhetünk Hári-dász fakír „hihetetlen” történetével, aki képes volt tetszhalált előidézni magánál, s azt is megtudjuk, hogyan volt képes erre.

3. A történelmi háttérrel

Az olvasás élvezetesebbé tétele érdekében talán nem haszontalan néhány adalékkal szolgálni Randzsit Szinghre és korára vonatkozóan azok számára is, akik egyelőre még nem mélyedtek el Észak-India történetének tanulmányozásában.

A szóban forgó terület – Északnyugat-India, pontosabban a Pandzsáb, nagyjából a Szatledzs folyótól északra egészen a Himalája tibeti vonulatáig, valamint a Pésávar körül mozgó, állandóan változó afgán határig – már csak földrajzi helyzeténél fogva is jellegzetes szerephez jutott az indiai szubkontinens történetében: hosszú évszázadokon át felvonulási útvonala volt az Indiába betörő különböző népek hadainak. A betolakodók többsége távozott, miután megszerezte, amiért jött. Voltak azonban olyanok is (így a XI. századtól érkező arab csoportok is), akik hosszabb időre rendezkedtek be India északi vidékén.

A letelepedő idegenek pedig már nem csak vittek, hanem hoztak is. Kultúrájuk, vallásuk, életmódjuk gyökeret vert Észak-India társadalmában, s hozzájárult egy olyan sokszínű, és a maga nemében egyedi társadalom kialakulásához, amelyet ma ezen a vidéken találunk. A vallás kérdése természetesen kiemelt jelentőséggel bírt: a Pandzsáb védikus isteneket tisztelő lakossága között terjedni kezdett az egyetlen isten tiszteletét parancsoló iszlám, a jövevények hite is. A XV. század végére a lakosság fele már muszlim volt. A társa-

dalom egyik fele tehát a „régí”, a másik az „új” hitet vallotta, ami óhatatlanul sűrűlődsökhöz vezetett.

A XV–XVI. század fordulóján azonban felbukkant egy férfi, aki új tant hirdetett, s ezzel új irányt szabott a történelem menetének. Ő volt Nának *guru* (1469–1539), aki egyszerűnek tűnő kijelentésével – „nincs hindu, nincs muszlim” – olyan alternatívát kínált a Pandzsáb népeinek, amely hosszú idő után végre megcsillantotta az egyetértés és a békés egymás mellett élés lehetőségét. Nának tanításának alapja – a szikh vallás magja – röviden az volt, hogy a hinduk és muszlimok istene egy és ugyanaz, még ha más módon imádják is. Ami igazán számít, az az istenség tisztelete, és a közös érdek. Mert ez volt az, ami a más nyelvű, más kultúrájú, más vallású népeket összekötötte a Pandzsáb vidékén: egymásrautaltságuk, és a felismerés, hogy mindannyiuk érdeke azt diktálja, egység és egyetértés váltsa fel a széthúzást és a viszályt.

A folyamat tehát elindult, de mindezek megvalósulása még sokáig váratott magára. A szikhek lassan növekvő, különálló közösséget alkottak, a vallási gyűlölet sem szűnt meg egy csapásra, kitűnő harcosaik pedig még nem képeztek egységes, ütőképes hadsereget. Egyelőre háttérben maradtak, s csak lassan vették fel a harcot olyan ellenfelekkel szemben, mint például a Mughalok vagy a Pandzsábba betörő perzsák, afgánok.

A XVIII. század közepére – körülbelül az afgánokkal vívott harcok idején – formálódni kezdett a szikh államiság, jóllehet igen kezdetleges szinten. A szikhek ugyanis *szardárokat* (főnököket) választottak maguk közül, s *miszallokat* (klánszerű csoportosulásokat) hoztak létre. Mintegy tizenkét *miszál* jött létre, mindegyiknek önálló hadserege volt, a Pandzsáb szikhek uralta részeit pedig egyszerűen felosztották egymás között. Ezek a klánok szünet nélkül harcoltak egymással mind nagyobb és nagyobb befolyási övezetek megszerzése érdekében.

A mi szempontunkból az egyik kisebb *miszál*, a Szukkarcsakják klánja érdemel különösebb figyelmet, melyek sasfészke Gudzsranvala városa volt. Itt született meg Randzsit (azaz „csaták győztese”) Szingh 1780. november 13-án, híres harcosok családjában. Apja, a Szukkarcsakják vezetője, már kora gyermekkorától harchoz szoktatta fiát. Így amikor a tizenkét éves Randzsit Szingh apja örökébe lépett, a klán felkészült, a hadviselésben járatos, kitűnő taktikai érzékkel rendelkező új vezért kapott.

Az első években két asszony segítette tanácsaival Randzsit Szinghet: édesanyja, Mái Rádzs Kaur Málván, és leendő anyósa, a Kánhaija család élén álló Szadá Kaur királyné. A lányával kötött házasság révén a két család szövetségre lépett, s ebből a kapcsolatból számos előny származott. Randzsit Szingh mögött megbízható szövetséges állt, amikor hozzálátott nagy terve végrehajtásához, a Pandzsáb népeinek egyesítéséhez.

Észak-India politikai térképe ekkoriban még igen változatos volt: a szikh fennhatóságú vidékeken kívül még számos helyi hatalmasság birtokolt országnyi területeket (például az ősi királyi várost, Lahórt tartó bhangi főnök), s a Pandzsáb továbbra is idegenek – afgánok, gurkhák, rádzsputok és nem utolsósorban angolok – támadásaitól szenvedett. Randzsit Szingh sikeresen vette fel a harcot először riválisaival, lépésről lépésre bővítte a befolyása alá tartozó területet, majd sikerült határt szabnia az idegen betöréseknek is. Fontos mérföldkövet jelentett a szimbolikus jelentőséggel is bíró Lahór városának bevétele 1799. július 7-én. Randzsit Szingh ezzel a lépéssel a Pandzsáb leghatalmasabb ura lett, aki előtt az angolok is tisztelegve jelentek meg. A folyamatot betetőző eseményre, a Pandzsáb mahárádzsája cím felvételére 1801. április 12-én, fényes ünnepségek közepette került sor.

A mahárádzsza uralkodása végre békét és jólétet teremtett Észak-Indiában. Mindezt azonban meg is kellett őrizni. Ennek érdekében a nagy király végleg leszámolt belső ellenségeivel, és szilárdan kezében tartotta a peremterületek (Pésávar, az Indus felső folyása, Kásmír, Ladakh) irányítását is. Legfőbb támasza új, angol mintára szervezett, a kor haditechnikai követelményeinek megfelelő hadserege volt, melynek kiképzését renegát brit tisztek, Európából érkező katonák vállalták magukra. A csapatokat skarlátszínű egyenruhába bújtatott, képzett szikh harcosok alkották. Az országot északnyugatról gyakran fenyegető afgán kánokat e modern haderő segítségével egy évtized leforgása alatt végleg sikerült visszaszorítani. Az afgán epizód egyik érdekessége, hogy 1813-ban Randzsit Szingh birtokába került a híres Kohinúr gyémánt, mely addig az egyik rivális kábuli uralkodó, Sah Súdza tulajdonát képezte. A mahárádzsza azonban hiába terjesztette ki határait India északnyugati kapujáig, ott volt azonban egy másik, jóval hatalmasabb ellenfél, egyelőre még a Szatledzs folyó déli oldalán: őfelsége az angol uralkodó katonái.

Randzsit Szingh bölcsőbb volt annál, semhogy feleslegesen háborút provokáljon az angol hadsereggel. Kitűnő diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot, amikor olyan megegyezéseket tudott kicsikarni az angolokból, ami számos előnyhöz juttatta a szikh államot. Az uralkodó ügyesen kihasználta az Európában Bonaparte Napóleon tevékenykedése folytán tomboló vihart, és azt a kőszá híresztelést, miszerint a franciák az angolok háttámadására készülnek Indiában. 1809. április 29-én Amritszárban olyan megegyezés születik a két hatalom között, ami garantálja a szikhek territóriumát, s olyan, a folytonos kommunikációra építő barátsági szerződést hoznak létre, amely hosszú időre biztosítja a két ország közötti jó viszonyt. És valóban, gyakori a követjárás a szikh mahárádzsza és az angol főkormányzó székhelye között, s az is előfordul, hogy e két méltóság személyesen tesz látogatást egymásnál. Ezek közül talán a legfontosabb az 1831. októberi rúpari találkozó: miközben egymást érik a ragyogó ünnepségek és a parádés seregszemlék, Randzsit

Szingh és Lord William Bentinck (az angol főkormányzó 1823–35 között) kereskedelmi jogokról, az angolok terjeszkedéséről, a hadviselés összehangolásáról tárgyal.

A szikhek és angolok együttműködése Bentinck utódja, Lord Auckland és Randzsit Szingh firózpuri találkozóján éri el tetőpontját: az itt megszülető megállapodás értelmében a két hatalom közösen indít hadsereget Afganisztán leigázására. A nagyszabású terv azonban már nem valósulhatott meg. Randzsit Szingh a találkozó idején megbetegedett, s 1839. június 27-én meghalt. A nagy királlyal az önálló szikh állam szép reményei is sírba szálltak.

A maharádzsa trónját az uralkodásra alkalmatlan fia, Karak Szingh foglalja el egy rövid időre. Erőskezű uralkodó híján azonban a rendnek mindörökké vége a maharádzsák udvarában. A főváros, Lahór, szövevényes udvari intrikák, gyors egymásutánba következő puccsok, trónváltások színhelyévé válik. Randzsit Szingh erős birodalmán a tökéletes káosz uralkodik el, melyben csupán egyetlen biztos pont létezik: az ugrásra kész angol hadsereg. Erről a zavaros, ám kétségtelenül izgalmas időszakról, és végül Észak-India angol uralom alá kerüléséről már a szemtanúként jelen lévő Honigberger doktor számol be az utolsó fejezetben.

Végül érdemes visszatérni arra a kérdésre, miért is volt olyan fontos az indiai szubkontinens északnyugati részének birtoklása. Ha magunk elé vesszünk egy korabeli térképet, feltűnik, hogy a Pandzsáb, Kásmír és Afganisztán éppen két hatalmas, európai birodalom határán fekszik. E két birodalom, Anglia és Oroszország számára korántsem volt mellékes az említett területek birtoklása: az oroszok a katonai sikerektől joggal várhatták egyfelől, hogy közelebb kerülnek a minden szempontból értékes Indiához, másfelől ellensúlyozhatnák a kialakult brit hegemoniát; ezzel szemben nyilvánvaló, hogy az angolok nem érezhették addig biztonságban magukat, amíg nem biztosítják hátukat India északnyugati végén. E politika lehetett a mozgatórugója a Randzsit Szinghgel kötött szerződéseknek is. Az együttműködés leglátványosabb pontja az volt, amikor a főkormányzó és a maharádzsa megegyeztek, együtt vonulnak Afganisztán ellen. Ez Randzsit Szinghnek a sorozatos afgán háborúk lezárását, területi növekedést jelentett volna, míg az angolok biztosan kezükben tudhatták volna az oroszok szemében is oly csábító területet, melynek gazdasági haszna csekély, ám stratégiai fontossága annál jelentősebb volt. A terv az volt, hogy letaszítják a trónról Dósz Muhammadot, az afgán törzsek uralkodóját, és helyére a „megbízható” Sah Súdzsát ültetik. Érdemes megjegyezni, hogy Dósz 1837–38 folyamán közeledett az angolokhoz, s felajánlotta egy esetleges szövetség megkötését. Ezzel elutasította volna az orosz és perzsa közeledést, s békés úton rendezte volna az angolokhoz fűződő viszonyát. Lord Auckland azonban visszautasította az emír többszöri ajánlatát, s utasította kábuli képviselőjét, Alexander Burnest, hogy hagyja el az afgán udvart, s inkább Lahór-

ban próbáljon szövetségest keresni. Így jött létre az az 1838-ban megkötött megállapodás, melyben a két hatalom megegyezett az új afgán uralkodó személyében, egy új, megbízható afgán hadsereg felállításában, s az angol jelenlét létrehozásában Afganisztán területén. A hadjárat kezdetét vette, s komoly erőfeszítések során 1839 áprilisában sikerült elfoglalni Kandahárt, majd augusztusban Kábult, s Dósztot elmozdították az ország éléről. 1839 június 27-én azonban váratlan fordulat állt be: meghalt ugyanis Randzsit Szingh, aki esetünkben „kulcsszemélynek” mondható, hiszen egyedül ő rendelkezett komolyabb tapasztalatokkal az afgánokkal vívott háborúra vonatkozóan, s fegyelmezett hadserege is jelentékeny erőt képviselt a térségben. Halála után birodalma napjai a tehetségtelen utódok és állandó pártharcok folytán meg voltak számlálva, s ez kétségtelenül hátrányosan hatott az afgán ügy fejleményeire is. Egy 10.000 fős brit sereg maradt Afganisztánban, mely ugyan elegendő volt ahhoz, hogy pillanatnyi sikerként elfogja Dósztot, ahhoz azonban csekély, hogy meg is tudja tartani az országot. Hiába hitte Lord Auckland, hogy az orosz és perzsa terjeszkedésnek gátat vetett, s megszerezte Brit-India biztos védőbástyáját. A látszólagos nyugalom első hónapjai után az afgánok megelégteltek az angolok jelenlétét, s 1841 októberében felkelést robbantottak ki. A lázadás nyitányának mondhatjuk magának Burmesnek a meggyilkolását. A bajt tetézte, hogy az angolok egymás után sorra követtek el a súlyos stratégiai hibákat. Egy nehezen védhető erődből próbálták leszerelni a hatalmas méretűre duzzadt afgán felkelést, amikor a diplomáciai huzavona után végül cselekvésre szánták el magukat. Az elszalasztott lehetőségek után Afganisztánban azonban már nem volt mit tenni: megállapodtak az afgánokkal, hogy azok tetemes váltságdíj fejében szabad elvonulást biztosítanak az angol katonáknak és a velük lévő családtagjaiknak. 1842 elején 5400 katona s mintegy 12.000 fő, nők és gyermekek indultak útnak Kábulból, s a csontig hatoló hidegben Pésávar felé vették az irányt. A visszavonulás nem bizonyult olyan háborítatlannak, mint ahogy az afgán főnökök ígérték. Az egyetlen (!) túlélő súlyos sebekkel, kimerülve érkezett meg Dzsálálábádba január 13-án. Hamarosan Sah Súdza uralma is megdőlt, s Afganisztán újra önálló tényezőként szerepelt a politikában, ám az angolok többé nem próbálkoztak fegyveres megoldással.

Irodalom

A dokumentum:

HONIGBERGER, JOHANN MARTIN: *Früchte aus dem Morgenlande oder Reise-Erlebnisse, nebst naturhistorisch-medizinischen Erfahrungen und einer neuen Heilart zum Medial-Systeme*, Wien, 1851.

Összefoglaló művek:

ANTONOVA-BONGARD-LEVIN-KOTOVSZKIJ: *India története*, Budapest, 1981.

DUNBAR, GEORGE: *Geschichte Indiens*, München, Berlin, 1937.

Encyclopaedia Islamica (The Encyclopaedia of Islam), London, Leiden, 1960.

HARBANS SINGH: *Maharaja Ranjit Singh*, New Delhi, 1980.

KHUSHWANT SINGH: *Ranjit Singh. Maharaja of the Punjab*, New Delhi, 1981.

Életrajzi munkák:

BERGEL, HANS: *Würfelspiele des Lebens*, München, 1972.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkássága*, Budapest, 1980.

TRAUSCH, JOSEPH: *Schriftsteller-lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter von Siebenbürger Deutschen*, Kronstadt, 1870.

WOJTILLA GYULA: *Hungarians in Maharaja Ranjit Singh's Court*, New Delhi, 1981.

Folyóiratok:

Erdélyi Híradó, 1842/92. 555. old.

Jelenkor, 1834/84.

Kronstädter Zeitung, 1869/207.

Nemzeti Társalkodó, 1834/25. 396–401. old.

Rajzolatok, 1835/37. 225–226. old.

A világhálón:

www.cchindia.com/homeopathy.htm

www.homeoint.org.

www.siebenbürger-sachsen-bw.de

1. Honigberger első indiai utazása

Honigberger doktor 1829 tavaszán, négy hónapos utazás után érte el célját, Lahórt. Itt Allard és Ventura⁵ hosszas rábeszélése nyomán elvállalta Allard fogadott fiának, Achillesnek a kezelését. Honigberger tudta, hogy a városban az első beavatkozása alapján fogják megítélni, így csak némi gondolkodási idő után vállalta el Achilles sipolyának operációját és további kezelését. Azonban olyan sikeresen működött, hogy a fiú hamarosan tökéletesen meggyógyult, s az ügyes kezű doktor híre a legmagasabb körökbe is eljutott.

Néhány nappal a sipoly-operáció után a miniszter Szadzsit Szingh rádzsza öccse indítványozta, menjek vele a hegyekbe, hogy ott fogjak kezelésébe. Ez igencsak kapóra jött nekem, hiszen jómagam is annyira legyengültem a röviddel ezelőtt kiállt súlyos betegség következtében, hogy szükségem volt pihenésre, s ezt még tetézte a Lahórban uralkodó nyomasztó hőség. Barátaim (a francia ezredek) is azt tanácsolták, hogy minél készségesebben fogadjam el az ajánlatot, mert az ifjú rádzsza-száhab a legfontosabb emberek közé tartozik az udvarban, és megcsinálnám a szerencsémét, ha meg tudnám gyógyítani őt. Tehát elfogadtam az ajánlatot.

Habár ekkoriban még nem volt biztos állásom, ennek következtében nem függtem senkitől és nem kellett engedelmeskednem holmi felettesnek sem, mégis úgy véltem, hogy Szadzsit Szingh rádzsza Randzsit Szingh engedélyével visz majd magával a hegyekbe; ám mindennek egészen más mozzgatórugója volt. Az ifjú rádzsza titkos betegségben szenvedett, s ezért titokban vitt magával, úgyhogy Randzsit Szingh többször is faggatta az engem bemutató Avitabile-t, vajon merre lehetek. Valószínűleg ez is közre játszott abban, hogy a király kilenc hónapig tartott Lahórban anélkül, hogy elbocsátott vagy alkalmazott volna, úgyhogy Allard egy napon tréfásan így szólt: „Nehéz itt állást találni, ám még nehezebb elszabadulni, ha az embert már alkalmazták”. Hiszen sokévi távollét után már ő maga is vágyakozott, hogy viszontlássa szere-

⁵ Jean Francois Allard és Jean Baptiste Ventura tábornokok: Napóleon katonái, 1822-ben érkeztek Lahórba, hogy szerencsét próbáljanak az ottani mahárádzsza, Randzsit Szingh udvarában. Az uralkodó –miután megbizonyosodott afelől, hogy nem angol kémek – azzal bízta meg őket, hogy tanítsák európai hadviselésre a szikh harcosokat. Hamarosan a *darbár*ban is helyet kaptak. Hűséges szolgálataikért jutalmuk mesébe illő fizetés, és több értékes földbirtok lett. Kétség kívül ők voltak a legnagyobb befolyással bíró európaiak Randzsit Szingh udvarában.

tett Franciaországot, s ezért szabadságra tartott igényt, amit a ravasz Randzsit Szingh folyton megígért, ám csak nagy sokára engedélyezett neki.

Lahórból a hegyek felé vezető, részben ló-, részben elefántháton megtett utunk harmadik napján megérkeztünk Szadzsitgarhba (ez a hegyek lábánál, Számbától nem messze van), ahol a *rádzsa* istállóí és ágyüöntődéje volt, és ahol több öntött ágyút meg mozsarat kipróbáltak a *rádzsa* jelenlétében, amelyek közül az egyik első szétrobbant, és egy *galandát* (hindusztáni tüzért)⁶ leütött a lábáról. A *rádzsa* azonnal megkért, hogy vizsgáljam meg ezt a férfit, aki kínzó szomjúságra, a jobb oldalán érzett éles fájdalomra, és az egész testét borzongató hidegrázásra panaszkodott. (...) Szadzsitgarhból a meredek hegyeken át két nap alatt vittek fel bennünket Rámnagar városába, ahol a *rádzsa* palotáján kívül egy kisebb magaslaton fekvő erődöt is birtokolt, amiben a kincseit őrizte. Odafent töltöttük el a *barszájot* (esős évszakot), s az őszi *daséra*-ünnepre lejöttünk Amritsárba, ahonnan Randzsit Szinghgel együtt a Beásznál lévő Radúnba utaztunk, és ahol a mahárádzsa feleségül vette a híres Szanszárcsand két, árvaságra jutott leányát, s magával vitte őket Lahórbá. Az odaúton érintettük a Dzsavála Mékit, a hinduk egyik szent helyét, ahol tűzhányó is működött. A visszaúton Szadzsit Szingh *rádzsával* keltem át a hegyeken, és áthaladtunk Baszaulin, Dzsaszrótán és Núrpuron, ahol a *rádzsa* volt a pénzbehajtó.

* * *

A *nihangok*⁷ még a nyugalom éveiben is meg-megfeledeztek a kötelességükről, és sok dolgot adtak Randzsit Szinghnek, aki egy napon arra is rákényszerült, hogy Lahórbán, az úgynevezett Delhi Darvázánál (Delhi kapunál) két kartáccsal töltött ágyút irányítson a *nihang* rablóbanda fészkére, mert vették a bátorságot, és elzárták az utat. Bevették magukat a Lahórtól egy német mérőföldre⁸ lévő Miá Mírbe, itt nyílt lázadókként léptek fel, azonban megverték, s Miá Mírből Amritsárba üldözték őket. A szóban forgó *nihang*⁹ a csatamezőn szabályával levágta egy királyi testőr karját, mert megakadályozta őt abban, hogy hátulról kerülve a király sátrába jusson. A *nihang*gal volt a szolgája is, akinek nem esett bántódása, mert nem lépett fel támadólag, neki azonban a

⁶ A szó jelentése: igen hangos hangú ember.

⁷ Nihangok (akalik): a szikh hadsereg egyik legnépszerűbb egységének harcosai. Kék egyenruhájukban eredetileg a közösséget szolgáló speciális egységet képviselték. Később öntörvényű, a hasis élvezetét és a rablást előnyben részesítő, csak nehezen kordában tartható fegyveres csoporttá váltak. A szó egyébként krokodilt jelent.

⁸ Egy német mérőföld kb. 7,5 kilométernek felel meg.

⁹ Honigberger korábban leír egy esetet, amelyben az egyik lázadónak Randzsit Szingh szokásos büntetésként levágatta az orrát, a fülét és a kezét.

parancs szerint, azzal a szablyával, amivel a testőr karját vágta le, nyomban lemetszették orrát, fülét meg kezét, s azután elengedték, mire ő őrzöngve egy kútnak rohant, hogy belevesse magát, jöllehet a véletlenül arra járók visszatartották ettől. Amikor ezt jelentették a királynak, a *nihangot* átküldték hozzám, méghozzá azzal a parancssal, hogy részesítem gondos ápolásban, gyógyítsam meg, és kísérem figyelemmel, nehogy öngyilkosságot követhessen el, majd miután rendbe jött, vezessem a palotába. Állítása szerint elkábította a *bháng* (hasis), amikor a büntettet elkövette, és semmi más szándék nem forgott a fejében, mint hogy a királyra törjön, s ajándékot (*gapát*) követeljen. Ezek a *nihangok* nem akartak szolgálni, a szabad rablóélet sokkal inkább kedvükre való volt.

Híra Szingh rádza, Dhján Szingh miniszter fia, Randzsit Szingh kedvence volt, folyton az ölében tartotta. A fiú cukorbeteg lett (diabetes), s ezzel kapcsolatban a helyi orvosokkal konzíliumra gyűltünk össze Randzsit Szingh jelenlétében, az erődben található Hazáribág kertjében. Itt szóba került a tejcukor is. Mivel sem a mahárádza, sem az orvosai nem hallottak még arról, hogy a tehéntejből cukor nyerhető, így igen kíváncsiak voltak rá, látni szeretnék volna, és azt a parancsot kaptam, hogy a *gulábkhánában* (rózsavízházban) Núrúddin fakírral készítsük el, s alig győzték kívánni, hogy kész legyen. Szép fehér tejcukor kristályok voltak, amelyeket egy dobozban mutattam be Randzsit Szinghnek, s amelyből ő rögtön kisebb darabokat adott a körülötte lévő fiúcskáknak, hogy kóstolják meg. Nem volt olyan édes az ízük, mint a hagyományos cukoré, ezért senki sem beszélt erről többet, s a tejcukor-komédia végét ért. A *gulábkhána*, ahol a rózsavizet és a *badmasztot* (aqua flor. salicis babylon) – ezt a jómódúak forró napokon hűsítő szerként isszák, és az indiai orvoslás oly becses cikke – párolják, volt az a hely, ahol a kezdetek kezdetén dolgoztam, Azízuddin és Núrúddin fakírokat (magukat a felügyelőket) gyógyszerészetre és vegytanra tanítottam, és ahol a kábuli szőlőből nyert, alaposan lepárolt szeszestalt főzettem (Randzsit Szingh személyes használatára), mert mindent, amit a szikhek meg a hinduk megesznek és megisznak, szikh és hindu kezek kell elkészítsék. Sem muszlim, sem keresztény nem nyúlhat hozzá, különben az étel-ital tisztátalanná válna. Ez volt az a hely, ahol a Núrúddin irányítása alatt álló királyi nyersanyagtárat elhelyezték, és ahol a fakírok meg Randzsit Szingh szórakozását szolgáló, különböző ópium alapú készítményeket és fémoxidokat előállítottam, s aminek révén különösen megkedvelt a király. Többek között morfiumot is készítettem neki, amelynek túladagolásával kis híján megölt egy gyakorlott ópiumfogyasztót, ha én a segélykérésre be nem adtam volna a megfelelő ellenszert.

Különösnek találtam, hogy Lahórban senki sem ismerte a kávé; még az arab származású, tanult Azízuddin és Núrúddin fakírok (testvérek voltak) is csak könyvekből, *ban* néven ismerték, s az első, amit valaha is láttak, az volt,

amit én mutattam nekik a *darbárban* (1832-ben). Most azonban, hogy az angolok ott vannak, akik épp annyira szeretik a kávé, mint mi, már mindenki ismeri. A mi körisbogarunkról (*Cantharides*) sem volt tudomásuk. Viszont hónos náluk a *Meloe telini*, egy olyan fajta, amelyik erősebben hat, mert több cantharint tartalmaz, mint a körisbogár; mindenesetre az ottani orvosok ritkábban használják hólyaghúzó szerként; ám ők is ismerik veszettség elleni hatását.

* * *

Anglia királya ekkoriban küldött Randzsit Szinghnek öt hatalmas lovat, melyeket Alex. Burnes¹⁰ hozott fel az Induson, és amelyek közül egy elpusztult az úton. Ritkaságként csodálták őket mindenfelé, szokatlan nagyságuk és mokányságuk miatt. Ezek közül az egyik a maharádzsa kedvenc hátsólova lett; és mivel ő kisternető volt, igen komikusan festett, amikor ezen a lovon lovagolt, körülbelül úgy, mintha majom ülne egy elefánton. Ez a ló megbetegedett; és bár azonnal átadták nekem kezelésre, s én sem szorgalmat, sem gyógyszereket nem kíméltem, mégis elpusztult a kezelés közben. Ugyanis több kelés alakult ki a lábán, ami, a belső és külső gyógyszeres kezelés dacára, egyfajta gőrcshöz vezetett, és egy ilyen roham alkalmával az állat kimúlt.

* * *

A rúparti kongresszus idején¹¹ Vazirábádban kezeltem az ottani kormányzót, Avitabile tábornokot, aki kifícamította a lábát, és akinél a helyi orvosok, borbélyok és kontárok izgató borogatásokkal, pakolásokkal és bedörzsölésekkel olyan gyulladt állapotot idéztek elő, hogy a lába már szinte lánggra lobbant. Gyorsan megkezdett, gyulladáscsillapító kezelésem következtében hamar meggyógyult, és a lábát ugyanúgy használhatta, mint korábban. Ám röviddel ezután arcizomrándulást kapott, ami csak még jobban kiemelte amúgy is hosszú és görbe orrát, és amelyet én a rajta eluralkodó, mértéktelen pezsgőivás következtében fennálló idegi panaszoknak tulajdonítottam. Habár e nyavalyától megszabadítottam, mivel hazájában valószínűleg ismét ivásra adta a

¹⁰ Alexander Burnes: az angol hadsereg hadnagya, híres utazó, 1831. július 17-én érkezik meg Lahórbá IV. Vilmos király szívélyes üdvözléssel és az ajándékba küldött pompás lovakkal.

¹¹ 1831. október 26-án a szikh és az angol felségterület határán fekvő Rúpar városában találkozik Randzsit Szingh és az angol kormányzó, Lord William Bentinck. A történelmi jelentőséggel bíró esemény során a fényűző ceremóniák és látványos seregszemlék mellett olyan fontos kérdések is felmerültek, mint az angolok további terjeszkedése, valamint a kereskedelmi és a stratégiai érdekek összehangolása.

fejét, szélütés vitte el, méghozzá legszebb éveiben, amikor hosszú és fáradságos munkája gyümölcsseit, és a megszerzett roppant gazdagságot élvezhette volna. Béke poraira, annak ellenére, hogy Vazirábádban és később Pésávarban fellőgatót néhány szegény ördögöt, mondhatnánk ártatlanul, mert ezekben a tartományokban korlátlan uralmat gyakorolt. Az, hogy örömet lelje a tucat számról felakasztott szerencsétlenek látványában, minden bizonnyal idegi bántalmaira volt visszavezethető. Egy napon Allard elmondta, hogy a mahárádza megrovásban részesítette (mivel Allard mintegy kezese volt Avitabilenek, amikor az Vazirábád tartományt kormányozta), mert felakasztatott néhány muszlimot, akik azt hitték, egy európai védelme alatt ehetnek a tiltott marhahúsból; az azonban, aki az ökröt levágta, kereket oldott. Randzsit Szinghnek az volt a véleménye, hogy ezeket a gonosztevőket egy ideig be kellett volna zárni, majd szabadon engedni. Ismeretes, hogy Avitabile tevékeny ember volt, aki sokat javított az ország helyzetén, és jelentős szolgálatot tett az angoloknak is, amikor azok Kábul felé vonultak. Magam is jól ismertem, mivel lahóri tartózkodásom első három évében az ő házában laktam, amiért is ezekkel a szavakkal zárom mondandómat: *de mortuis et absentibus nil nisi bene*, azaz: halottról vagy távollévőről vagy jót, vagy semmit.

* * *

Vazirábádi tartózkodásom idején egy fiatal hindu nő (egy *khatriní*) jött ajándékokkal Avitabile-hez, hogy megköszönje neki azt, hogy erőszakkal tartatta vissza a *szatítól*, azaz a férj holttestével együtt való eleven elégtételétől. Ez bizonyítéka lehet annak, hogy a buddhista hit¹² áldozatai közül sokan boldogok lennének, ha visszatartották volna őket az elégtételéstől. Ez a példaként szolgáló nő nyilvánosan elismerte, hogy a férje hamvasztásának napján első fájdalmában szívesen megtette volna, mert azt mondják, akkor vele együtt jutott volna a paradicsomba, most azonban örül, hogy életben tartották. Egy napon Randzsit Szingh elmesélte, hogy „a Hallen” (Dr. Allen, egy amerikai), Szudzsarát erődjében, ahol akkoriban kormányzó volt, titokban *kimiait* (alkímiát) űz. Ezt nem állhattam meg nevetés nélkül, és egyúttal elmeséltem, hogy amit ezen ért, nevezetesen közönséges fémek arannyá változtatása, vagy higany ezüstté alakítása, elképzelhetetlen és kivitelezhetetlen. Később szavaim megerősítést nyertek, mert kiderült, hogy az amerikai hamis pénzt veretett, ez volt tehát a doktor titkos alkímiája.

¹² Honigberger téved, az asszonyok elhunyt férjükkal együtt történő elhamvasztása nem a buddhistáknál, hanem a hinduknál szokás.

Randzsit Szingh olyannyira megbízott bennem, hogy elvárta, vegyem át az irányítást a hadsereg egyik részlege fölött (a tűzéségre akart rábeszélni), vagy igazgassak egy tartományt (mint Ventura, Avitabile és Hallen); amit már csak azért is visszautasítottam, mert nem éreztem képesnek magam ilyen nagy feladatok ellátására; annál inkább elvállaltam azonban a löporgyár és az ágyúöntöde legfelsőbb irányítását.

Ebben az időben, az otthontól való hosszú távollét után, rám tört a honvágy, méghozzá olyannyira, hogy az elutazás gondolata volt az egyetlen, ami folyton foglalkoztatott és kínzott; s ez a gondolat oly mély gyökeret vert bennem, hogy ha egy országot vagy a Kohinúrt (a jelenleg Londonban található értékes drágakövet, amelyet 2 millió font sterlingre becsülnek) ajánlották volna fel nekem azzal a feltétellel, hogy ott kell maradnom, elutasítottam volna. Gyakorta fordultak meg a fejemben Allard szavai, hogy nehéz álláshoz jutni Lahórban, de még nehezebb elszabadulni onnan, ha már az ember hozzájutott egyhez; mert csak nagy nehezen kaptam meg elbocsátásomat, mondhatnám úgy is, hogy – a szabadságomat.

Randzsit Szingh olyan ember volt, aki ritka képességei és megfontoltsága révén tett szert hírnévre, akinek emlékét tiszteli az ember, és akinek nevét még hosszú ideig dicsőséggel említik majd a történelemben. Jóllehet előkelő családból származott, egy *szardár* fia volt, ám sem írni, sem olvasni nem tudott; ezenfelül gyermekkorában himlőben elveszítette az egyik szemét. Az anyatermészet is mostohán látta el adományaival; mert termete kicsi volt és jelentéktelen, testfelépítése pedig gyöngé; cserébe azonban rendkívüli tehetséggel ajándékozta meg őt; ezenkívül olyan kivételes emlékezőtehetséggel rendelkezett, amilyennel csak kevesen büszkélkedhetnek. Jelleme sajátosságaihoz tartozott, hogy csak ritkán tette azt, amit vártak tőle, s gyakran épp az ellenkezőjét annak, amit mondott. Így nem is tudta senki, ha el szándékozott menni valahová, hogy mikor megy, s mely helyet választja menetele céljául. Jelleme árnyoldalaként említhető, hogy túlságosan is kedvelte a kicsapongó életmódot, az extatikus állapotot, valamint az erős szeszestalt és az ópiumot, miáltal élete korai véget is ért.

Szemtanúja voltam a színjátéknak, amikor Amritsárban feleségül vette Gúlbégumot (azaz „Rózsahercegnőt”). A nő néhány éve mint bajadér állt Randzsit Szingh szolgálatában, táncolt és énekelt mindenütt, ahova ezzel a szándékkal hívták meg. Ám oly jól értette a módját, hogy hogyan férközzön ura kegyeibe, hogy a király nyilvánosan elvégeztette a házassági szertartást, s a frigyet, mint olyat, hivatalosan is elismerte. Mit sem törődött vele, hogy oly sokan kárhoztatják ezen lépése miatt; úgy vélte, királyként éppannyira rendelkezik a legfelsőbb hatalommal, mint a cselekedeteit irányító szabad akarattal. Az asszony is elhagyta a mohamedán vallást, s Randzsit Szinghgel együtt fogyasztotta a sertéshúst. Egyébként igen visszafogott életmódot folytatott. Egy

ideig uralkodott, s Randzsit Szinghet, saját férjét börtönbe is záratta (habár ez egy titkos megállapodás részét képezte). Pusztán azért nyúlt ehhez az eszközhöz, hogy pénzt csaljon ki a miniszterből, hiszen ez utóbbi kénytelen volt arra törekedni, hogy urát mindenáron kiváltsa, jobban mondva kiszabadítsa a fogságból. Randzsit Szingh és felesége az egész ügyet már jó előre elrendezte egymás között. Ugyanis meghalt egy királyi hercegnő, aki után – a rangsornak megfelelően – Gulbé gum, az így következő uralkodó hercegnő örökölt. A jobbára értékes drágakövekből és gyöngyökből álló hagyaték azonban még mindig nem volt elég ahhoz, hogy elfedje a maharádzsa pénztárán tátongó igencsak feltűnő lyukakat. A miniszter, akihez a király ebben az ügyben fordult, nem tudott, vagy nem akart a kívánt pénzüsszeggel előrukkolni. Ebben a kutyaszorítóban Randzsit Szingh a tolvaj szerepét játszotta, s ellopta hitvesétől – természetesen annak tudtával – a megszerzett ékszert, ami fölött ő oly mértékű keserűséget érzett, hogy férjét letartóztatta, mégpedig abban a szilárd meggyőződésben, hogy a fukar miniszter most már nem tétovázik tovább, és megtalálja a módját, hogy megszabadítsa urát e gyalázatos fogság székelyénétől. Randzsit Szingh fölöttébb jól értett az ehhez hasonló keleti fortélyokhoz. Ezek felsorolására azonban nem ez lenne a legmegfelelőbb hely.

2. Honigberger afganisztáni utazása

A Lahórból Déra-Gázikánon és Gaznin át Kábulba vezető út rövid leírását Sir C. M. Wade adta ki a Kalkuttai Ázsiai Társaság gondozásában (1834-ben), a szükséges térképekkel ellátva. A növényeket, melyeket ezen az utazáson gyűjtöttem, Bécsben átadtam a botanika professzorának, Jaquin bárónak, aki ezeket további rendezés és kidolgozás végett doktor Endlicherre és Prof. E. Fenzlre bízta, s amelyeknek egy része „Sertum Cabulicum” néven¹³ már a nyilvánosság elé került; miközben a hátralévő nagyobbik rész teljes feldolgozása még Fenzl professzor úrra vár. – Ami az ezen az utazáson gyűjtött régiségeket illeti, azok sem élveznek kisebb ismertséget a régészet berkeiben, hiszen 1835-ben a Párizsi Ázsiai Társaság révén bemutattam a Kábul és Dzsalálábád térségében feltárt sírdombok tartalmát, néhány éremmel és kövel együtt, amiket a Bukharán át vezető utazásom alkalmával vásároltam. Ez ugyan meghozta számomra az említett társaság tagságát, azonban ezáltal Londonban sokat vesztett értékéből a gyűjteményem, olyannyira, hogy az arany érmém közül (Mokadphisis¹⁴) kettőt Londonból visszaküldtem Párizsba, s 3000 frankért eladtam egy bizonyos Rollinnek. A többi ritkaságot, amelyek között egy felbontatlan baktriai papirusztekercs is volt, amelynek rajza megtalálható a Párizsi Ázsiai Társaság által 1835-ben kiadott litográfiák között, és amely legjobb tudomásom szerint az egyetlen, eddig fellelt baktriai ékezetet tartalmazza, Londonból feladtam a Gehmüller bankház címére, ami azonban időközben csödbe jutott. Ennek folytán a ládikót a helybeli fővámszedőre bízta, meghozza úgy, hogy minden kérdezősködést figyelmen kívül hagyván senki sem tudhatott meg semmit a dologról. Nagy megdöbbenéssel és fájdalommal vettem tudomásul most, hogy újra Bécsbe érkeztem, hogy 15 teljes év elteltével éppen 14 nappal megérkezésem előtt, tehát 1850. július 5-én, a szóban forgó ládikát a Gehmüller bankot érintő csödeljárás keretében nyilvánosan elárverezték, és potom pénzért túladtak rajta, meghozza vélhetően azért, mert a tulajdonost nemlétezőnek nyilvánították. Hogy kinek a kezébe jutottak ezek az értékes régiségek, azt már nem lehetett kideríteni. Ezzel együtt a tudományos világ számára valószínűleg mindörökké odaveszett annak a papirusztekercsnek talán felbecsülhetetlen tartalma! A korábbi években Kairóban

¹³ *Sertum Cabulicum Enumeratio Plantarum...*, Vindobona, 1836.

¹⁴ Vima Kadphisész, kusán uralkodó a Kr. u. I. sz. közepe táján. Honigberger arra céloz, hogy Kadphisésznek tulajdonított érmékre bukkant.

és Alexandriában magánszemélyeknek eladott régiségeken kívül a szentpétervári, bécsi, párizsi és londoni éremgyűjtemények néhány darabja az én érmém és köveim közül származik.

Kábulban és Dzsálálabádban Dzsábír Kán *naváb* védelmét élvezve számos kupolát (régi síremléket) felnyitottam, és ezzel magamra vontam Dósz Muhammad¹⁵ gyanúját, hogy mérhetetlen kincseket viszek ki az országból, jöllehet a kiásott tárgyakat elővigyázatosságból az akkor Bukharából Kábulon át visszautazó Dr. Gerard révén küldtem el Allard ezredesnek Lahórba, aki azokat Bordeaux-ba vitte; ennek ellenére Dósz Muhammad azt a parancsot adta Bámiján kormányzójának, hogy Afganisztán határán raboltasson ki engem. Így hát Akrábád erődjében minden értékes portékámtól megfosztottak, ezeket azonban Dzsábír Kán *naváb* és Avitabile révén (aki akkor lett Pésavar kormányzója) vissza is kaptam, s a jószerecsse olyannyira kedvezett nekem, hogy egyetlen karcolás nélkül vészelttem át a történeteket. Kunduzban Mír Murád bég rémtetteitől tartván csomagjaimat átadtam a Kábulból Balkba készülő karavánnak, mert azt terveztem, hogy afgán álruhában, 10 ember (részben szolga, részben a *naváb* emberei) kíséretében inkognitóban eljutok egészen Kholmig. Vezetőnek a vén, ősz szakállú Khaiátot választottam, aki Al. Burnest¹⁶ és dr. Gerard-t is elvezette Bukharába.

Novemberben, a legnagyobb hidegben hagytuk el Kábult, s a Kaukázus legmagasabb csúcsán tomboló hóviharban elvesztettük két emberünket, ám Bámijánban szerencsére mindkettőjüket megtaláltuk. Az ásatások révén Kábulban szerzett rossz hírem megelőzött; az afgánok és *hazarák* szó szerint vadásztak ránk, miután megtudták, ki vagyok. Bámijánba érve, a Dósz Muhammadtól és a *navábtól* kapott ajánlólevélnek köszönhetően helyet kaptunk az erődben, ahol rablókkal ijesztgettek bennünket, mégis megígérték, hogy adnak mellénk egy őrzőjáratot. Így a következő napon néhány óra erejéig feltartóztattak bennünket, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket; és eközben

¹⁵ Dósz Muhammad 1826-tól uralkodik Afganisztán területén. Az országra ettől fogva aktívabb külpolitika és intenzív terjeszkedés jellemző. Az afgánok egyedül a szikhek uralta vidékeken ütköztek komolyabb ellenállásba: bár többször is megkísérelték annektálni Pésavart és környékét (1835-ben és 1837-ben), csak később, 1849-ben, a szikh felkelésben való részvételükért engedték át nekik ezt a területet. Dósz Muhammad erős, jól szervezett országa ellenállt az angol terjeszkedésnek, így született meg Brit-Indiában a döntés, hogy Afganisztán egyetlen eredményes ellenfelével, a szikhek uralkodójával, Randzsit Szinghgel szövetségben vezessenek hadjáratot az ország leigázására. A terv a maharádza halála következtében nem valósulhatott meg, 1841-ben a magára maradt angol haderő súlyos vereséget szenvedett. London mindörökké lemondott Afganisztánról. Dósz Muhammad 1863-ban bekövetkezett haláláig uralkodott.

¹⁶ Alexander Burnes

parancsot küldtek Akrábád erődjébe, hogy a hegyekben üssenek rajtunk. – Csak az volt a szerencsénk, hogy az erőd legénysége nem volt együtt, a jelenlévőknek nem voltak rendben a fegyverei, és túlságosan gyengének hitték magukat ahhoz, hogy a parancsnak megfelelően rablókként támadjanak ránk, és kifosszanak bennünket a hegyekben; ez nem is sikerült volna nekik olyan könnyen, hiszen jól fel voltunk fegyverezve, s ellenálltunk volna, ami mindkét oldalon emberéleteket követelt volna. Ezt a katonák is jól megfontolták, és tanácsosabbnak meg biztosabbnak, kevésbé fáradtságosnak is találták, hogy ravasz módon becsaljanak bennünket az erődbe, és azután az éj leple alatt fosszanak ki minket. Próbára tettem a mondás igazságát: az ember ne mondjon csődöt a szerencsétlenségben, ám ne legyen túlságosan nagy és merész a szerencséiben. Az erődben türelmesen hagytam, hogy hátrakössék a kezemet, jóllehet egyik hosszú, kábuli csizmámban egy töltött, kétszövű, kis gyutacsos pisztoly rejtőzött. Adandó alkalommal vezetőm, Káfil Basi Khaiát megpróbált kiszabadítani, mire gyengén megvágta egy szablyával, ám a vastag szőrme viselet miatt nem sebesült meg. A rablók azt hitték, hogy rengeteg pénzt rejtegethetünk, és 1000 rúpiát követeltek szabadulásom fejében. Ezt a *naváb* emberei közül való egyik *hádzi*, akinek a gondjára bíztak, két szír (négy font)¹⁷ nála lévő rizzsel ért el, amit lemérve adtak át az embereknek. Végül tehát megmutatkozott, hogy ez a rablóbanda épp olyan éhes volt, mint kapzsi. Miután végre átadtuk, amit kértek, vezetőjük kibékült velünk. – Ugyanis miközben egyik kezét a szőrme gúnyája alatt megbúvó Koránra helyezte, megmutatta nekünk a bámijáni kormányzó kirablásunkra adott parancsát, és elmondta, hogy a tőlünk elvett holmikat oda vitték, és ott meg is jelölték azokat.

A hegység túloldalára érvén visszaküldtem a *naváb* egyik emberét néhány levéllel, amelyekben vázoltam a történeteket. Ahogy később hallottam, ezen események miatt a *naváb* súlyos szemrehányásokat tett testvéreinek, Dósztnak, s a bámijáni kormányzót is leváltották, a csomagokat pedig az elmondottaknak megfelelően Avitabile révén visszaszolgáltatták nekem. Ha első felindulásomban ellenálltam volna, és egyet-kettőt lelőttem volna ezek közül az emberek közül, egészen biztosan végezték volna velem.

Kholmban egyenesen a vámszedő udvarába vittek, aki, miután meglátott a ló hátán, és felismerte, hogy európai vagyok, azonnal esedezett, hogy szálljak le és foglaljam el a szálláshelyemet. Kétség sem fér hozzá, hogy az embereim elárultak engem, még Khaiát is, mert attól tartott, hogy a minket követő karaván beárulja, és meg is bünteti őt, aki gyakran járt ezen az úton. – A vámszedő rögvést elküldött egy embert megérkezésem hírével Kunduzba az urához,

¹⁷ kb. 2 – 2.24 kg

Altamaramhoz, aki hindu volt, és Murád bég minisztere. Amikor ez tudomásomra jutott, én is azonmód odaküldtem az egyik emberemet Dzsábir Kán *naváb* Altamaramhoz intézett ajánlásával, amelyben azt írta neki, hogy fordítson különös gondot személyem sérthetetlenségére, mert bármi történjék is velem, minden további nélkül leromboltatja pészavari házáat. Ez a levél olyan hatást gyakorolt arra az emberre, hogy a vámszedő parancsba kapta, haladéktalanul küldjön át engem az ország határán, s ráadásul titokban, mert attól tartott, hogy ha Murádbég emír tudomást szerez az ottlétemről, Kunduzba hívatna, és ott fogva tartana engem.

Így szerencsésen megérkeztem Balkba, ahol karavánunk és poggyászmunkások vártak. Ott a kemény tél miatt nyomban készíttettem magamnak egy pár *kadzavát*; ezek ugyanis kosarak, amiket párosával helyeznek a tevére, belsejét jól kibélelik gyapjútakarókkal, ami az összekucorodva fekvőnek, mind pedig a lábát kinyújtva ülőnek, igen kényelmes utazási módot biztosít. Így az Amudarja (Óxusz folyó) bal oldalán vezető utazás során két teljes napot töltöttem el ebben anélkül, hogy akár a lábamat kihúztam volna belőle; hiszen az evést, a szénparasztas fűtést, és minden egyéb ügyemet el tudtam rendezni oda-bent; egyébként az idő sem volt valami hívogató; nyirkos hideg és hóvihar váltogatták egymást. Úgy hatvan ilyen, négyszögbe rendezett *kadzava* alkotott egy udvart. Több *kadzavában* rabszolgákat (nagyobb részt perzsákkal) zsúfoltak össze, gyakran túlzott mértékben is. Így a közelemben is egy olyan *kadzava* állott, amelyben négy kislányt helyeztek el. Mindannyiukat jól őrizték, senki sem szerzett róluk tudomást, és a bukhari piacra vitték őket.

A *naváb* megajándékozott egynéhány kicsi, ám mokány hátsóval (pónival, perzsául *dzsargussal*, azaz „négyfülüvel”, mivel hasított fülük van), amelyek jó mászó képességük folytán kiválóan alkalmasak hegyi utazásokra, valamint kopár vidékek átszelésére is, mivel a hó alatt megérik a fű gyökerét, és ki is kaparják azt. Ezek végig Oroszorszáig nagy segítségemre voltak a pusztaságban. – Bukharába érve, ahova szintén remek ajánlóleveleket vittem a *navábtól*, Hosbégi miniszter első kérdése az volt, vajon ismerem-e Juszuftól és Alexander Burnest. Úgy vélte, Juszuf jószívű ember, miközben Burnes rászedte őt, mert az utolsó percig úgy tett, mintha Oroszországból Angliába akarna utazni, pedig Khiván keresztül visszatért Hindusztánba. Ezért kémnek tartotta őt, és Hosbégi annak a reményének adott hangot, hogy én nem cselekszem majd így.

Úgy tájékoztattak, hogy 600 orosz rabszolga van Bukharában, jobbára a Kaszpi-tenger halászhajói, vagy a határon foglyul ejtettek, akiket Khivában vagy Bukharában adtak el. Négy hónapos bukhari tartózkodásom alatt találkoztam

egy orosz kémme, monsieur D...-vel, akit Orenburg¹⁸ kormányzója a bukhari vezetésnek szánt ajándékokkal küldött át, és aki, noha francia volt, olyan jól játszott a muszlimot (mert az arab és a perzsa nyelvet is bírta), hogy sosem jöttek volna rá, hogy francia, hacsak a *nogajok* (orosz protektorátus alatt álló tatár muszlimok) fel nem adták, és el nem árulták volna. Ezek ahhoz is ragaszkodtak, hogy a foglyot végezzék ki, mert attól féltek, hogy majd ő is feladja őket, amiért megszegték az orosz alattvalók Bukharába utazását tiltó ukázt. Megragadták az alkalmat, és feljelentették az ottani kormányzatnál, hogy eretnekként egyrészt a muszlimok szent helyeit látogatja, másrészt elvett egy írást az *ulémáktól* (írastudóktól), amivel az Oroszországban található muszlimokat akarja megtéríteni. – Hosbégi jelenlétemben vizsgálta meg ezt az írást, és úgy találta, hogy nem tartalmaz mást, mint hogy D... alávetette magát a magas arab nyelvvel kapcsolatos vizsgának, és ami sikerült is neki. Így tehát ártatlannak nyilvánították, és semmi kifogást sem emelhettek ellene.

Röviddel elutazásom előtt a nála kínált kenyér és só elfogyasztása közben Hosbégi azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy Oroszországból írjam meg neki, mi az igazság, ez az *ilcsi* (küldött) keresztény vagy muszlim-e. Eközben én azt gondoltam, hogy nem kellene olyan sokáig várnia, hiszen ezt nyomban megtudhatná Bukharában, ha alaposan szemügyre vennék a szóban forgó férfit; már csak szöke haja is az ellen vallott, hogy valóban arab, hiszen még sosem láttam szöke arabot. No de ennyire nem volt ez fontos a miniszternek, hiszen ő is drága ajándékok kézbesítője volt. Bukharában az első pillanattól fogva megtiltották nekem az írást, s én készségesen alávettem magam a parancsnak. A két szerencsétlen angol (Stoddart és Conolly), akik röviddel Bukharából való elutazásom után érkeztek, valószínűleg nem így cselekedtek, s ez kémkedésük leplezéséhez vezetett, és a fejükbe került. Ahogyan Dr. Wolfftól hallottam, akit Lahórból ismertem, és akit angliai utazásom alkalmával meglátogattam parókiáján (Isle Brewery near Taunton), ezt a kettőt kémkedésen kapták, és a vádat rájuk is bizonyították. És egy perzsa gazember, Abdul Szemedkán (akit Lahórból és Kábulból ismerek) volt az, aki feladta őket; minden bizonnyal ugyanez működött közre Hosbégi lefejezésében is, míg végül meg nem kapta érte a jutalmát, s őt magát is lefejezték.

¹⁸ ma Omszk

3. Honigbegrer második lahóri útja

Lahórba érve korábbi uramat, Randzsit Szingh mahárádzsát némán találtam, feldagadt lábakkal, egy székből ült, és csak kézjelekkel tudta megértetni magát a környezetével; mert beszélőszerve olymértékben megbénult, hogy egyetlen artikulált hangot sem volt képes kiejteni, s tetejében önmaga megértetésének egyéb módjai sem álltak rendelkezésére, hiszen szerencsétlen módon sosem tanult meg írni. Közismert dolog, hogy félszemű volt; ám hogy hogyan vesztette el az egyik szemét, azt csak kevesen tudják: koragyermekkorában a himlő vitte el – kigennyesedett. – Amikor visszatértem Lahórba, az új gyógyászati tan, a homeopátia csodakúráiról meséltem, melynek segítségével Bécsben a kolerától, Hindusztánban pedig a pestistől menekültem meg. Habár senki sem kételkedett szavaim igazságában, mégis csak nehezen született meg a döntés, hogy a mahárádzsa kezelését rám bízzák, mert a jótékony tavaszi évszak még javában éreztette hatását, s a helyi orvosok mindenféle egyéb gyógyítási kísérletet akartak elvégezni rajta. Ez alatt az idő alatt néhány homeopátiás kúra egészen kívánságom szerint alakult. A legnagyobb feltűnést azonban az a gyógyítás keltette, amelyet rádzsa Dhján Szingh miniszter parancsára végeztem. Ő adott át nekem egy Abu Ibrahim nevű kásmiri férfit, *dzsaszáiljának* (tűzérség teveháton) parancsnokát orvosi kezelésre. Nevezett Abu Ibrahimnak egy, az afgánokkal 10 évvel ezelőtt Pésávar térségében vívott háború óta egy golyó volt a fejében, amit egyetlen bennszülött seborvos sem tudott eltávolítani, s amely féloldali bénulást okozott. Koponyalékelést alkalmaztam nála, és szerencsésen eltávolítottam a golyót, mivel ez az agykoponya és a kemény agyhártya (dura mater) között ékelődött be, ahol a természet óvó ereje egy cisztát képezett, a golyó további káros behatolását megakadályozandó. Mivel a páciensem iszákos volt, és legyengült gyomra miatt emésztési bántalmaktól szenvedett, a gyógyulás meggyorsítása érdekében belsőleges szereket is adtam neki, s odáig jutottam vele, hogy röpke két hónap leforgása alatt tökéletesen meggyógyítottam, sőt még bénulásától is megszabadítva mutathattam be a miniszternek, aki azután a mahárádzsa elé vezette őt. Ekkorra már beállt a nyári forróság. Egy napon váratlanul beállított hozzám a mahárádzsa korábbi házi orvosa, Azízuddín fakír, valószínűleg azért, mert a helyi orvosok a szereikkel már semmiben sem reménykedtek a mahárádzsával kapcsolatban, és azt mondta, hogy a nagy király még sosem vett be európai orvostól származó orvosságot, és hogy az összes gyógyszert, amit az angol orvosoktól, Murray, Steel, Mac Gregor és más doktoroktól kapott, kísérletképpen másoknak adta be, hogy kipróbálja a hatásukat. Ám a mahará-

dzsza most arra a döntésre jutott, hogy beveszi az én orvosságaimat, amiket azonban, ígéretemhez híven, a jelenlétében kell elkészítenem. Éppen dél körül járt az idő, amikor a *darbár* (gyűlés) feloszlott. Így azon nyomban a fakírral együtt a király színe elé indultam, akinél csupán Dhján Szingh miniszterrel találkoztam. Magammal vittem egy kis üvegcsében *tinctura dulcamarát*, három másik, apró dugóval ellátott fiolával együtt. Leghamarabb egy *kidvái*¹⁹ kérettem (ők azok a hinduk, akiknek a kezéből a király iszik), és megparancsoltam neki, hogy hozza a szeszt, amelyet a maharádzsza használ. Ezt felügyeiletem mellett kábuli borszőlőből desztillálták és párolták, merthogy Randzsit Szingh erősen kívánta. A három üres fiolát a *kidvái* kezébe adtam, és legelőször is ugyanazzal a szesszel kiöblítettem, azután mindegyiket félig töltöttem, körülbelül 1 drakhmányit²⁰ minden fiolába. Amikor ez megtörtént, az egyikbe egyetlen csepp *tinctura dulcamarát* cseppentettem, miközben a *kidvái*nak megmondtam, hogy tartsa a szeszeseüvegcsét. Végezetül megparancsoltam neki, hogy dugaszolja be, alaposan rázza össze, a fiolát jelölje egyes-sel, abból egy cseppet tegyen a következő üvegcsébe, és hasonló módon végezze el a dugaszolást és a felrázást, és a fiolát jelölje kettes számmal. Éppen így zajlott a harmadik hígítás is, s ez az üvegcsé a hármás számot kapta, amelyből egy cseppet egy darabka cukorra cseppentve azonnal a maharádzsával nyelvére helyeztettem, és egyidejűleg elrendeltem, hogy ugyanezt az adagot reggelente és esténként ismételje meg.

A szer elkészítése közben több részről is megmosolyogtak, maga a fakír pedig úgy vélekedett, hogy egy ilyen orvosság semmi esetre sem árthat, még ha feltételeznénk is, hogy mérge, akkor sem. Ámde mi történt? Az első napon semmi hatás nem érződött a páciensen. A második nap úgy érezte, jobban van. Harmadnapra a király már olyan víg kedélyállapotba került, hogy délután öt óra körül a *darbárban* Dhján Szingh miniszterrel egy pár ötszáz rúpia értékű arany karperecet csatoltatott fel a karomra személyes jelenlétében; ezzel együtt két olyan, hasonló értékű kásmíri kendővel ajándékozott meg, amilyenekhez hasonlókat még sohasem kaptam, és amelyeket, miközben én a padlón ültem, Dhján Szingh helyezett a vállamra, a maharádzsza azon véleményét tolmácsolva, hogy orvosságomnak igen jótékony hatását érzi. Természetesen ez rendkívüli örömmel töltött el, mivel azt a boldog reményt keltette bennem, hogy a király újra meggyógyul, és erőre kap majd, miáltal jövőbeni szerencsém immáron szilárd alapra helyezhetném. Ez a jelenet Sálímár királyi kertjében játszódott le, fél német mérföldre a várostól, ahol jómagam három napja

¹⁹ A szó jelentése: „aki ivó edényt tart a kezében”

²⁰ Német eredetű orvosi-gyógyszerészeti súlymérték, 1 drakhma kb. 3,75 gramm-nak felel meg.

tartózkodtam. A miniszter engedélyével a negyedik napon, a korai órákban éppen a városban voltam, hogy meglátogassam a betegeimet, amikor közölték velem, hogy több lovas futárt küldtek ki értem Sálímárból, és hogy hívatnak engem. Így tehát vágatában lovagoltam vissza, s útközben több *hákimmal*, hindu orvossal és asztrológussal találkoztam, akik ugyanazon az úton lovagoltak vagy hozták magukat, ami azt a gyanút ébresztette bennem, hogy a maharádzsával valami komoly dolog történt. Érthető, hogy ez hatalmas aggodalmat keltett bennem. Salimárba érven tudatták velem, hogy a király belázasodott. Mindazonáltal a közelebbi vizsgálat során nem bizonyosodtam meg valós láz fellépéséről, hanem csupán egy szokványos, hőhullámmal járó izgatott állapotról, amely egyébként nem okozott különösebb rosszullétet. Az orvosságot adagoló *kidvai* szerint ez a kihevülés a túlادagolásnak köszönhető, amit a maharádza előző este követelt, nevezetesen két cseppet egyszerre. Véleményem szerint azonban ez nem ronthatta a helyzetet, hiszen képtelenség, hogy egy cseppel több vagy kevesebb mennyiség ekkora befolyással bírjon. A város orvosait konziliumra hívták össze. Természetes, hogy örültek ennek a fejleménynek. Minden bizonnyal igen kellemetlenül érintette őket, hogy a maharádzsánál jobbulást értem el, és hogy ezért még tekintélyes ajándékokban és díszruhákban is részesültem. Sőt azt hiszem, szívesebben látták volna a királyt holtan, semhogy kénytelenek legyenek engem – az európaiat – megmentőjének elismerni. Így azután valamennyi fáradozásom és bizonygatásom haszontalannak bizonyult. A miniszter, aki belátta igazamat, úgy vélekedett, hogy ezúttal mit sem tehet, hogy Azízuddin fakir egyfajta bűbájjal tartja markában a maharádzsát, és hogy magamnak kellene beszélnem vele. Így is cselekedtem, s a fakírt saját szavaira emlékeztettem, miszerint ő a király és a miniszter jelenlétében úgy nyilatkozott, hogy az általam készített szer semmi esetre sem lehet ártalmas, még akkor sem, ha méreg lenne. Emellett még azt is felidéztem neki, hogy nem mindegyik láz hat károsan, kiváltképp ha olyan enyhén lép fel, mint itt, meg hogy a természet gyakran általa gyógyít betegségeket, és hogy kíváncsi lenne, ha jelen körülmények között szüneteltetnénk a kúrát, kívánnánk a hatást, és egyáltalán semmit sem adnánk be a betegnek. Ő azonban azt vetette ellen, hogy a maharádza túl gyenge ahhoz, hogy kibírja a lázat; mindazonáltal, folytatta, hallgassuk meg, mit mond a többi orvos. Semmilyen rábeszéléssel sem tudtam jobb belátásra bírni. A fakír elnöklétével összeülő, csupa helyi orvusból álló konzilium egy tucat pészavári és lahóri *hákimból*, hindu orvosokból, csillagjósokból és hasonlókból állt, akik egytől egyik azt képzelték, hogy konyítanak az orvoslás tudományához. A többség legalább magával hozta a könyveit, s abban a hitben éltek, hogy ezek segítségével a saját tudásuk hiányosságait kielégítő mértékben helyettesíthetik. Így

történt tehát, hogy hamarosan egy *mádszún* (electuarium, nyelet)²¹ mellett döntöttek, amelyben drágakövek képezték a fő összetevőket, s amit a fakír maga készíttetett és adatott be. De két hét sem telt belé, a maharádzsa búcsút mondott az árnyékvilágnak. A jelenlétemben hunyt el, Szomunburdzs erődjében, mire a miniszter bezáratta a kapukat, engem azonban az ő engedélyével kiengedtek. A fakír, aki oly fontos szerepet játszott az udvarban, és akinek fivéreit, utódait és népes családját Lahórban mindmáig *náiként* (borbély) emlegetnek az ellenségeik, mivel Azízuddín pályája elején kenőcsös szelencékkel üzletelt Lahórban, hamarosan követte Randzsit Szinghet. Az anszari-araboktól származtak, a sivatagból. Azízuddín bizonyos fokig Randzsit Szingh jövendőmondója volt. Ő, Dhján Szingh miniszter és Diná Náth *díván*, a pénzügyminiszter, mely utóbbit az angolok nemrég a *rádzsa* rangjára emeltek, belőlük ált az a triumvirátus, mely Randzsit Szingh titkos tanácsát képezte. Habár Randzsit Szingh voltaképpen semmiféle nevelésben sem részesült, sőt sem olvasni, sem írni nem tudott, ráadásul félszemű, törekeny, gyenge, kicsi és jelentéktelen volt, a természet mégis olyan szellemmel és tehetséggel látta el, amit nem lehet eléggé csodálni. Ravasz volt, szellemes és gyanakvó; a csekély dózisban szedett ópium pedig (délutánonként egy háromgrammos kapszula), amire a nap különböző időpontjaiban erős szeszestalt ivott, olyan állandó izgatottságban tartotta, ami az este magához vett ópium után érte el tetőfokát. Kivétel nélkül mindenki szerette és rettegte őt. Tekintélyt parancsoló, százezer fős serege révén, melynek fele reguláris, fele irreguláris csapatokból állt, rendelkezhetett volna a hatalmas Hindusztán fölött. Mégis folyamatosan a legjobb viszonyt tartotta fenn szomszédaival, az angolokkal, és igen készséges volt a többi európaival, különösen a franciákkal és az olaszokkal szemben is, akiket kormányzóknak tett meg a provinciákban. A monda szerint betegsége egy meghűlésből és az égetett szesz túlzott fogyasztásából eredt. Ez utóbbit állítólag különösen télen művelte, örömeiben, amikor Kelet-India főkormányzója, Lord Auckland²² látogatást tett nála. Talán egy hányatatószer hasznos szolgálatot tehetett volna neki a betegség elején. Mivel azonban a bennszülött orvosok nem ismernek jó hányatatószert, azért hogy náluk sem az *ipeccacurana* sem a hánytató borkő nem használatos, s továbbá a hányással együtt járó, olykor igen jótékony megrázkódtatástól is félnek, és a hányás elősegítése he-

²¹ néha narkotikumot is tartalmazó édes gyógyszerkeverék

²² George Eden, Earl of Auckland (1784–1849): befolyásos whig politikus, többször töltött be magas hivatalokat az angol kormányban. 1835–42 között állt Brit-India élén, kormányzása idején erősödött az angol befolyás egész Közép-Ázsia területén. Azonban az ő nevéhez köthető az angol beavatkozás Afganisztán területén is (1839), mely 1841-ben a felvonuló brit hadsereg teljes vereségével ért véget. A kudarc következtében Lord Aucklandet 1842 februárjában visszahívták Indiából.

lyett inkább hashajtó szereket alkalmaznak: így számos esetben a betegséget ezzel csak súlyosbítják, mint ahogy bizonyára esetünkben is történt.

A legfájdalmasabb hatást gyakorolta rám a tudat, hogy a sok akadály, amely keresztezte vágyaimat, nem tette lehetővé, hogy újra helyreállítsam a mahárádza egészségét, azé a férfit, akitől az ország boldogsága, békéje és jóléte függött. Bárkinek, akinek a pillantása messzebbre vitt a jövőbe a szokásosnál, szomorúan kellett látnia, hogy az ország súlyos válsága, és egy alig hogy kialakult és felemelkedett nemzet bukása közelít hatalmas léptekkel.

Az első és legszörnyűbb gyászjelenet, amelynek Randzsit Szingh halála után szemtanúja voltam, a *szatí* avagy a mahárádza tizenegy feleségének elhamvasztása volt, az ő holttestével együtt. Négy *ráni* – igazi feleség – és 7 rabszolganő a babonaságtól elvakítva, félelem nélkül és halált megvető bátorsággal egymás után kapaszkodtak fel a máglyára, abban a hitben, hogy urukkal és hitvesükkel együtt azonnal az égi paradicsomba jutnak. Körbeülték a holttestet, és hagyták, hogy nehéz, olajjal átitatott gyékénytakaróval fedjék be őket. Miután ez megtörtént, alul több oldalon egyszerre tüzet gyújtottak, úgy hogy a szegény teremtetések megfulladtak a füstben és a lobogó lángok között, mielőtt akár csak egyetlen hangot is képesek lettek volna kiadni. A hinduk szokásainak megítélése végett, és hogy ne nyerhessenek teret a hamis nézetek, itt most meg kell jegyeznem, hogy egyetlen asszonyt sem kényszerítenek erre a szertartásra. Valamennyi önként teszi meg; és jellemző, hogy elsősorban csak azok égettetik el magukat férjük holttestével, akiknek nem adatott meg az öröm, hogy anyák legyenek, talán azért, hogy amiben nem lehetett részük itt, ezen a földön, azt a túlvilágon ériék el megdicsőült férjük oldalán. Az azonban nem szokás, hogy férfiak hamvasztassák el magukat feleségük, vagy egy másik férfi holttestével együtt. Ezt figyelmen kívül hagyva *rádzsa Dhján Szingh* miniszter a feleségekkel együtt akarta alávetni magát ennek a szörnyű ceremóniának. Mivel azonban az ország boldogsága az adott pillanatban egyes egyedül tőle függött, erőszakkal tartották vissza ettől a kétségbeesett döntéstől. Randzsit Szingh ugyanis röviddel halála előtt *Dhján Szingh* kezét fia, a trónörökös *Karak Szingh* fejére helyezte, és utóbbinak az előbbi ajánlotta miniszternek, hiszen tisztában volt vele, hogy fia alkalmatlan a kormányzásra, és tudta, hogy félkegyelmű. Ha *Karak Szingh* megfogadta volna apja tanácsát és utolsó kívánságát, és nem hagyta volna, hogy gyámja, Csét Szingh *szardár* más irányba terelje döntésében, akkor minden a legnagyobb rendben maradt volna.

Mielőtt azonban a további, messze ható következményekkel járó lahóri események elbeszélésébe fognék, a nyájas olvasóval, aki még többet kíván tudni az angol kormány alatt a tiltás ellenére igen ritkán, ám hebe-hóba mégis előforduló halotthamvasztási szertartásról, a következő dolgokat akarom kö-

zólni, amiket szemtanúként a fent csupán röviden említett királyi feleségek hamvasztása alkalmával láttam és figyeltem meg.

A maharádzsa halálát követő reggelen barátommal, Heinrich Steinbach ezredessel, aki jelenleg Kásmírban tartózkodik Guláb Szingh maharádzsa szolgálatában, az erődben Randzsit Szingh holttestétől az ún. takhton (koronázási téren) át a nagy udvarra mentünk, amin át kellett vágnunk ahhoz, hogy időben helyet foglalhassunk a máglya közelében, amit az erőd körfalai között, egy parányi kertben állítottak fel, mert az emberek összecsesződülése és a tolongás az erődben minden képzeletet felülmúlt. A nagy udvaron megpillantottuk a négy *ráni* (királynők) egyikét, aki akkor életében először egyedül, lefátyolozatlanul lépett ki a háremből, és lassú léptekkel a férje holttestéhez vonult, néhány száz ember által körülvéve, akik néhány lépés távolságból követték őt. Közvetlenül mellette volt egy férfi, aki egy ládikát fogott, melyben a királynő megmaradt ékszereit tartotta, s amelyeket egyenként osztogatott jobbra-balra, ajándékként. Két-három lépéssel előtte egy férfi mozgott, aki hátrafelé lépdelt, arcát a királynő felé fordította, és egy nagy tükröt tartott elé, aminek az volt az értelme, hogy az asszony maga is megbizonyosodhasson afelől, hogy arcvonásai rezzenéstelenek maradnak, s nem támad benne félelem. A csecsebecsek kiosztása után Steinbach ezredessel egymás közt arra a korántsem alaptalan megállapításra jutottunk, hogy talán nekünk is jutott volna valami, ha odatartottuk volna a kezünket; mi azonban úgy vélekedtünk, hogy ezt át kell engednünk a szegényebbeknek, hiszen mi úgyis jó anyagi helyzetnek örvendtünk. Különös, hogy ez éppen az a királynő volt, akit Randzsit Szingh az országba érkezésem utáni első évben vett feleségül Radúnban, és akinek az esküvői ünnepségére magam is hivatalos voltam. Tíz év telt már el azóta. Ahogyan már fentebb elbeszéltük, ő Szanszárcsand-leány volt, s volt egy húga is, akit a maharádzsa szintén akkoriban vett nőül, s azután mindkettejüket Lahórba vitte. Az utóbbiról az a hír járja, hogy távollétem idején tüdővészben pusztult el. Ami az előbbit illeti, őt annak ellenére sem láthattam, hogy jelen voltam az esküvőjén. Csupán utolsó, a hamvasztás színhelyére vezető vészterhes útján pillanthattam meg őt. A halotti menet már közeledett, néhány ezren követték. Mindenki gyalogosan volt, hiszen az erődben nem kellett meszsze menni; csak a négy királynőt vitték nyitott hordszékekben, párosával, egyiket a másik mellé ültetve; őket követte a hét mezitlábas rabszolganő, akik közül némelyik alig 14–15 éves lehetett. A királynők sem viseltek semmit a lábukon, ékszereket sem, s egyszerű selyemruhába öltöztek. Úgy tűnt, közömbösen és megvigasztalódva közelednek a rájuk váró katasztrófa felé. Talán a mi szívünk hevesebben dobogott a szomorú menet láttán, mit az övék a rájuk váró máglyahalál tudatában. Randzsit Szingh holttestét egy nagy, könnyű, gazdagon díszített, hajó alakú koporsóban vitték, amiben a királyi test egy pallón feküdt, amire minden valószínűség szerint valahogyan odaerősítették.

A hajó vitorláit aranyos selyem anyagból (a helyi nyelvjárás *kinkhab*-nak nevezi ezeket) és kásmíri kendőkből készülték. Az embertömeg a hajót kézzel kézre adva, az erőd belsejéből a máglyáig vitte, ahol a pallót a rajta lévő holttesttel együtt kiemelték, és a földre helyezték. Ezen a helyen, ahol azelőtt csupán egy kicsiny kert volt, most egy *samádhi* áll, azaz egy síremlék, amely a királyi család, Randzsit Szingh, Karak Szingh és Nanihál Szingh, az apa, a fiú meg az unoka, illetve feleségeik és rabszolgáik nyughelyét jelöli. A gazdagon ékesített hajó értékes díszítése később a nép fosztogatásának martaléka lett. A holttest és a vele együtt elégetésre váró szerencsétlen teremtesek fölött imádkoztak imakönyveikből vagy az indusok szent nyelvén (szanszkritul) írt könyvekből a *bráhminok*, és a *guruk*, azaz a szikhek papjai *Granth Száhab* nevezetű szent könyvükből. A dobok csöndes, nem ellenszenves pergése és az imába merült nép mormolása a különös jelenetnek sajátos, csak a keleten elképzelhető hangulatot kölcsönöztek. Maga a máglya, amely itt táruult a bámuló szemek elé, alaposan kiszáritott fából készült, a fa között illatos aloé-darabokat is elhelyeztek, körülbelül embermagasságban, ám ennél sokkal jelentősebb szélességben, négyszög alakban elegyengetve. A *bráhminok* és *guruk* közel egy órát tartó imádságának befejeztével a miniszter néhány *szardár*-ral együtt egy kis létrán felmászott a máglya legfelső szintjére, ahova gyúlékony tüzelőanyagot, igen sűrűn gyapotmagot szórták, és átvették királyi uruk alulról odanyújtott holttestét, melyet hódolattal helyeztek el középen, épp ahogyan a pallón is feküdt. Ezután a királynők kapaszkodtak fel, a rabszolgákkal együtt, rangjuknak megfelelő sorrendben, egymás után a végzet létráján, a fent álló miniszter pedig kezét nyújtva segítette fel mindegyiket a máglya tetejére. Amikor a miniszter és a többi *szardár* segítségével már valamennyi nő felért, elfoglalták helyüket a holttest mellett, a királynők a fejénél, a rabszolgák a lábánál. Itt összekapaszkodtak a holttest körül, s csöndes várakozásba mélyedtek, amíg hoztak egy erős, vastag gyékényszőnyeget, amit a fent állók a legszörnyűbb halál torkába vetett szegény teremtesek fölé terítettek és olajjal meglocsoltak, azután pedig lemaszták a máglyáról. Mihelyst ez megtörtént, mint ahogyan már korábban is megemlítettem, a máglyát mind a négy sarkánál lángra lobbantották. Néhány röpké perc, és a visszataszító valóslási fanatizmus szánalomra méltó áldozatai kiszenvedtek.

Közvetlenül Randzsit Szingh halotti ünnepe után egyetlen törvényes fiát, Karak Szinghet ültették a *gaddira* (trónra), aki, mint már említettem, születésétől fogva gyengeelméjű, ráadásul ópiumfüggő is volt, s napjában kétszer kábította magát az ópium élvezete révén, azután pedig egész nap csaknem eszméletlen állapotban üldögélt. Természetesen egy ilyen egyén kormányzása alatt nem működhettek jól a dolgok túl sokáig, kiváltképp azért nem, mert gyámja és jobb keze, Csét Szingh *szardár*, Dhján Szingh vetélytársa független miniszter akart lenni, és ezért azt a tervet forgatta a fejében, hogy Dhján

Szinghet elteszi láb alól. Ennek egy reggelen a *darbárban* kellett megtörténnie. Hogy bevégezze tervét, már az erődbe is rendelte két frissen felállított zászlóalját, amelyek személyes testőrségét képezték, oda, ahol Karak Szinghgel lakott, és felkészült arra, hogy a Dhján Szingh meggyilkolása előtti hajnalon az erőd három kapujánál posztoló, Dhján Szinghez hű öröket leváltssa, és saját híveivel helyettesítse. Mindazonáltal ez a terv nem maradhatott titokban Dhján Szingh előtt. Így az igyekezett is megelőzni ezt az áruló támadást, ami Nanihál Szingh koronaherceg és néhány *szardár* meg két fivére segítségével tökéletesen sikerült is. Karak Szinghet és Csét Szinghet még napfelkelte előtt megrohanták az erődben, Csét Szinghet pedig valamennyi rokonával és követőjével együtt, akár az erődítményen kívül, akár azon belül voltak, lekasabolták. Ez volt annak a véres szomorújátéknak a nyitánya a Pandzsáb vidékén, mely csak az angolok megérkezésével fejeződött be.

Csét Szingh meggyilkolása után a jelenlegi koronaherceg, Nanihál Szingh vette át a kormányzást, apját pedig városi házába küldte, ahol az nyomban betegeskedni kezdett, s néhány hónap múltán követte apját, Randzsit Szinghet a túlvilágra. Körbejárt a mendemonda, hogy megmérgezték: még az erre használt mérgec fajtáját is pontosan megadták; én azonban ezt nem hiszem el. Csak annyi bizonyos, hogy a koronaherceg a legnagyobb hanyagsággal viseltetett apja iránt, és kisebb gondja is nagyobb volt annál, semhogy az apja életben marad-e vagy sem. Ezért adta őt oktalan orvosok kezébe, akik olyan kezelésben részesítették, amely legvadabb rémálmainkat is túlszárnyalja. Engem Karak Szingh kilenc hónapos betegeskedése idején egyetlen egyszer sem hívtak, jóllehet én voltam az egyetlen európai orvos, aki hivatalosan az udvar szolgálatában állt. Nagyon is lehetséges, hogy kéretett engem; de talán a koronaherceg nem engedélyezte azt, hogy kezeljem. Bizonyára másként viselkedett volna, ha sejtette volna, hogy apja halálának napján neki magának is el kell vesznie. Azon a napon, amikor Karak Szingh és egyetlen fia halálukat lelték, különös esemény történt. Ugyanis kora reggel Miá Uttam Szingh, Guláb Szingh mahárádza legidősebb fia magához hívatott, és rám bízta kezelésre hegyi csapatainak parancsnokát azzal az ígérettel, hogy amennyiben estig meggyógyítom őt, egy pár kendővel fejezi ki tiszteletét. Új betegem néhány napja vizeleti problémákkal küszködött, és veseköves megbetegedésben szenvedett. Legjobb tudásom szerint kezeltem őt, és lám! Valóban meggyógyult még azon a napon, miközben Uttam Szinghnek pusztulnia kellett. A következő dolog történt. Amikor Uttam Szingh meghívására a beteg látogatására siettem, aki az előbbi lakásán tartózkodott, a ház egyik kis szobájában találtam rá, de már hindu szokás szerint egy halotthoz hasonló pozícióban a földön fekve. Eközben Uttam Szingh a beteg ágyán ült, ahol fel is kínált egy helyet maga mellett. Éppen a beteg állapotáról beszélgettünk, amikor egyszer csak egy futár lepert meg bennünket a hírrel, hogy Karak Szingh mahárádza né-

hány perccel azelőtt eltávozott az élők sorából. A halott elhamvasztása még az említett délutánon megtörtént. Vele együtt feleségei közül hárman is a lányok martalékává lettek. Jómagam is beletörődtem ebbe a szörnyűséges színjátékba, mely a maga módján mégiscsak fölöttébb különleges. A halottégetés szertartása éppen úgy zajlott, mint ahogy fentebb a Randzit Szinghet bemutattam, s utóbbi helyszínének közvetlen közelében. Ahogy az udvar a szertartás után felemelkedett ülőhelyéről, hogy gyalog vonuljanak az erőd mellett hömpölygő, a Rávi egyik ágát képező folyó partjára az ország szokásai szerint a bűnöket lemosandó, visszatértem már említett páciensemhez. Alig értem oda, megtudtam, hogy már mindenütt keresnek, mert a miniszter parancsára a lehető leggyorsabban az erőd kertjébe (Hazúri Bág) hívtak. Természetesen egyetlen pillanatot sem fecséréltem el, hogy oda érjek, és a miniszter már várva-várt, s megpillantva engem elibém is sietett, megragadta a kezem, és közölte, hogy Miá Uttam Szinghnek vége. El lehet képzelni elképedésemet, ami csak növekedett, amikor elmesélte, hogy az erőd falának egy darabja rá és a koronahercegre zuhant le, és mindkettőjüket maga alá temette a törmelék. Uttam Szinghet élettelenül húzták ki a romok alól; a koronaherceg ugyan még életben volt, amikor megtalálták, ám súlyos sérüléseket szenvedett. Ezekkel a szavakkal vezetett el egy ott helyben rögvest felvert sátorhoz, ahol, elmondása szerint, láthatom a herceget; azonban egyúttal nyomatékosan a lelkemre kötötte, hogy egy szóval sem említhetem senkinek az esetet. Ezek után bementem vele a sátorba; ott megláttam a szerencsétlen herceget egy ágyon fekvő, összezúzott koponyával, olyan állapotban, hogy pusztán egyetlen pillantás meggyőződött minden orvosi segítség hiábavalóságáról. A herceg reménytelenül vergődött a halál karmai közt. Ebben a meggyőződésben azonnal kiléptem a sátorból, nyomomban a miniszterrel, és anélkül hogy bárki hallhatta volna, azt mondtam neki: itt a tudomány már mit sem tehet, mire megparancsolta, hogy el ne mozduljak arról a helyről. Akkor újra a sáornak vette az irányt, belépett, néhány pillanat múlva ismét előjött, hozzám lépett, és fennhangon, hogy az összes kíváncsian hallgatózó jelenlévő jól hallhatta, azt kérdezte, hogy odaadhatja-e a *kaur-száhabnak* (koronahercegnek) a levest, amelyet kívánt. Erre én az angol mondásra hivatkozva: "He is in need of parsley" (petrezselyem kell neki – tehát a végét járja) ironikusan így válaszoltam: "Hát persze! Egy kis petrezselyemmel." Látható, hogy a miniszter legfőképpen azáltal foglalkozott, hogy ideig-óráig titokban tartsa a koronaherceg halálát, azért, hogy a lehető leggyorsabban meghezson minden szükséges intézkedést az ország nyugalmanak megőrzése érdekében; s ez olyan tökéletesen sikerült, hogy három napon át senki még csak nem is sejtette a koronaherceg halálát. Ezt a köztes időt arra használta a miniszter, hogy odahívja Sér Szinghet, Randzit Szingh állítólagos fiát, hogy őt emelje trónra. Ezzel egy időben azonban az elhunyt koronaherceg követői elhívták annak anyját, Csand Kaur királynét,

hogy amilyen gyorsan csak lehet, siessen oda. A harmadik napon mindketten szinte ugyanazon időben jelentek meg, Sér Szingh mindössze néhány perccel érkezett a királynőnél később, aki már be is vette magát az erődbe. Ezen okból Sér Szingh úgy vélte, tanácsos Hazúri Bág kertjében tábort ütnie. Csak most, hogy mindketten elfoglalták helyüket, hozták nyilvánosságra a koronaherceg halálát és láttak hozzá a halottégetési szertartáshoz, ami az elhunyt apja és nagyapja máglyájának helye mellett zajlott le. Holttestével két csinos fiatal nő lelte halálát a lángok között. Sér Szingh visszatartott ugyanettől egy alig 12 éves rabszolganőt, mivel még nem volt elég érett a *szatíra*.

Most már elérkezett az ideje, hogy körültekintően kivizsgálják, vajon a Nanihál Szinghet és Uttam Szinghet szétroncsoló fal leomlása pusztán a véletlen műve volt, vagy megátalkodott gonosztevők szándékos cselekedete. Azonban minden gyanakvás ellenére sem akadt senki, aki ilyen vizsgálódásba fogott volna, s általában véve isten büntetésének tartották a fejleményeket azért, mert a koronaherceg eltávolította apját, és, ha nem is közvetlen intézkedéssel, de legalábbis közvetett módon előidézte halálát. Eme vizsgálat elmaradása kitűnő alapot szolgáltatott arra, hogy az angolok a mai napig azt higgyék, Nanihál Szingh halála Dhján Szingh titkos büntetének eredménye, akit, az angolok véleménye szerint, rendkívüli becsvágy és féktelen uralomvágy fűt, s a koronahercegben pusztán nagyszabású, sötét tervei akadályát látta. Jómagam, aki az ország szívében éltem, mindennek szemtanúja voltam, és hosszabb ideje közeli kapcsolatban álltam Dhján Szinghgel, így gyakran volt alkalmam fürkésző pillantást vetni belsőjébe, éppenséggel nem oszthatom ezt a nézetet, éspedig a következő okokból. Először is: bizonyosan megpróbálta volna óvni unokaöccse, Uttam Szingh életét, akivel amúgy is igen jóban voltak, és más vezetőt adott volna a koronaherceg mellé, ő maga pedig minden bizonnyal valamivel távolabb helyezkedett volna a koronahercegtől és kíséretétől; hiszen nem volt képes teljesen pontosan kiszámítani a fal leomlásának pillanatát, sem a helyet, amelyre a törmeléknek esnie kellett. Erre máris egy bizonyíték az, hogy őt magát is alaposan eltalálta a lezúduló téglá, a kezén, ahol ezáltal keletkezett is egy kék folt, melyet magam is láttam, sőt kezeltem. Másodszor: kétségtelenül gondoskodott volna arról, hogy az általa a trónra kívánt Sér Szingh már a közelben legyen, ami által megóvta volna magát attól a kellemetlenségtől, hogy három napig titkolja a koronaherceg kiszenvetését; és micsoda tanácskozások folytak az erődben, naponta kétszer, két héten át, amíg végre elhatározták, hogy Csand Kaur Ránít részesítik előnyben, Nanihál Szingh édesanyját, és őt ültetik trónra, jóllehet nem sokáig maradhatott meg ott! Sokkal kézenfekvőbbnek tűnik, hogy Karak Szingh és Csét Szingh hívei törtek a koronaherceg életére, mert kilátásba helyezte, hogy szigorúan számon kéri őket, amiért apját a hosszú betegeskedése idején a legszemtelenebb módon becsapták és meglopták. Ebben az összefüggésben már az sem volt titok,

hogy *kaur* Naníhál Szingh hét házat akart lezárni a városban ez okból, közvetlenül apja halottégetési szertartása után.

Az erődben, a *sardárok* két hetes tanácskozása alatt Csand Kaur Ráni azt forgatta a fejében, hogy megkísérli megölni Sér Szinghet. Dhján Szingh azonban még idejében tudomást szerzett erről, és figyelmeztette védencét. Sér Szingh nem is felejtette ezt el, és ahogy később magához ragadta a kormányrudat, úgy esett, hogy míg ő távol volt Lahórtól, Csand Kaur rabszolganői délutáni szunyókálása alatt egy tégladarabbal bevették úrnőjük koponyáját. Sér Szingh távollétében Dhján Szingh azonmód fellépett a gyilkosok ellen, nyilvános helyen, a *kótvál* (rendőrhatalóság) előtt levágatta orrukat, kezüket és fülüket, és kitetette őket a városkapu elé. De mivel nyelvük még ép volt, azt vallották, hogy csupán Sér Szingh parancsára cselekedtek, aki jutalmul *dzsá-gírt* (földbirtokot) ígért nekik. Ennek következtében átszállították őket a Rávi folyó túloldalára. Hogy azután mi lett velük, már sosem tudhattam meg.

A szikh csapatok szokása volt, hogy gyakran parádéztak az uralkodó vagy a koronaherceg előtt, s ez alkalomból dicséretben részesültek és megajándékozták őket. Ez azonban megszűnt Csand Kaur uralma alatt. Csupán néhány bizalmas személy előtt mutatkozott, az államot mindössze miniszterei és legközelebbi tanácsadói kormányozták, ami rendkívül rosszul is működött, mivel egyikük sem a köz javára volt tekintettel, hanem csak a saját jóllétükre. Könnyen meg lehet érteni, hogy így az idő múlásával általános elégedetlenség bontakozott ki. Dhján Szingh miniszter felismerte ezt, s úgy tett, mintha testvérével, Szadzsit Szinghgel együtt néhány napra a hazai hegyekbe utaztak volna, és ott, pihenésképpen, a vadászat örömeinek kívánnák átadni magukat. Ez azonban csak a látszat volt, hiszen távollétét arra használta fel, hogy Sér Szinghet odahozza, aki előtt rögvest fejet hajtottak a csapatok.

Ilyenkor látszik ám, milyen szép dolog a keleti politizálás! Dhján Szingh legidősebb fia, Híra Szingh és annak legidősebb öccse, Guláb Szingh a Ráni pártját fogták. Vele együtt bezárkóztak az erődbe, ami öt napon át maradt zárva, s három napon és három éjszakán át szakadatlanul tüzeltek az ágyúk, hullottak a bombák. Amikor rohamot készítettek elő ellenük, mellyel valószínűleg be is vették volna az erődöt, csak akkor adták meg magukat a bent lévők, mégpedig a következő feltételek mellett: a Ráni továbbra is az erődben lakhat; ellátására megfelelő *dzsá-gírt* (földbirtokot) utalnak ki, valamint engedik szabadon távozni a helyőrséget, amely két zászlóalj hegyvidéki harcosból, Guláb Szingh csapataiból állt. Az éj leple alatt hagyták el az erődöt, s magukkal vihetek mindent, ami kedves volt nekik, mivel Guláb Szingh öt teljes napig tudta magáénak az erődöt, azzal együtt pedig a kincseskamrárt is. A hegyvidéki csapatokat egyelőre a Rávi folyó másik partjára vezényelték, Sér Szingh koronázásáig, aminél fogva, Dhján Szingh és Szadzsit Szingh közvetítése révén, Guláb Szingh és Híra Szingh újfent a legnagyobb egyetértésbe ke-

rültek egymással, s ők lettek a valaha volt legbefolyásosabb személyek az udvarnál. Ez lett volna annak a polgárháborúnak a vége, amely teljesen ellentétes módon, ám mégis ugyanazon cél, a rádzsa-család java érdekében teljessédt volna ki, amennyiben a párt megtartotta volna az erődben a hatalmat. Ezen kiegyezés után az érintett személyek és kincsekkel megrakott csapataik nyomban visszahúzódtak a hegyekbe. Eközben Sér Szingh elvetette a súlykot az ivásban, s különösen a pezsgővel szerette kábítani magát. A közte és Dhján Szingh közötti egyetértés hamarosan elérte végső határát, s a legkeserűbb gyűlöletet kezdték érezni egymás iránt. Adzsit Szingh *szardár* és nagybátyja, Léna Szingh, akik a Szándáváli családból származtak, valamint rokonságban álltak Randzsit Szinghgel is, és a Ráni pártjához tartoztak, Sér Szingh és Dhján Szingh ellen viaskodtak, olyan ravaszul keverték a lapokat, hogy – az elmondottak után hihetetlennek tűnik – teljes mértékben beférkőztek mindkét fél bizalmába, amit Sér Szingh és Dhján Szingh legcsekélyebb tudomása nélkül ördögi gonoszsággal arra használtak, hogy kijátsszák egyiket a másik ellen. E célból egyeztek meg Sér Szinghgel abban, hogy meggyilkolják Dhján Szinghet; ezzel egyidejűleg Dhján Szinghgel is hasonló intrika szálait szövögették, csak éppen Sér Szingh végzete érdekében. Mindketten, t. i. Sér Szingh és Dhján Szingh is tisztában voltak azzal, hogy a Szándáváliak titkon háborúra készülnek, löporkészleteket szereznek és golyót öntetnek, meg számos hasonló dolgot cselekednek. Sőt, Sér Szinghet többször is figyelmeztette néhány jó szándékú barátja; ám ő nem törődött ezzel, s felfoghatatlan gondtalansággal engedett teret az összeesküvésnek. Az egyik azt gondolta, hogy a másik van veszélyben, csak hogy mindkettőnek kockán forgott az élete, méghozzá úgy, hogy a régi szólásmondás: aki másnak vermet ás, maga esik bele, itt szó szerint teljesedett be; mivel az említett mesterkedéseik közben Adzsit Szingh és Léna Szingh is a saját sírjukat ásták.

Sér Szinghnek szokása volt naponta szemlét tartani csapatai fölött. Egy ilyen alkalommal, amikor is ez Salimár királyi kertjében a Szándáváli csapatok seregszemléjét tartotta, s ennél fogva egy kis szobában állt az ablak előtt, Adzsit Szingh egy töltött karabélyt nyújtott oda neki, mintegy *nazarként* (ajándékként). Amikor Sér Szingh meg akarta érinteni a fegyvert, Adzsit Szingh fejbe lőtte őt. Adzsit Szingh emberei, akik felsorakoztak a szemlére az ablak előtt, ugyanekkor az ablakon át tisztelegtek a Sér Szingh közvetlen közelében állóknak, majd fölsiettek, és levágták a király fejét. Véletlenül éppen a szörnyű események közvetlen közelében tartózkodtam, nem több mint tíz lépés távolságban a kis szobától, ahol Sér Szingh erőszakos halált halt, s még alig öt perce történt, hogy egy fa alatt beszélgettünk a szabadban. Ugyanis az újonnan létesített löpörgyáramban Dhján Szingh kérésére elkészítettem azt az európai mintát követő, hatalmas edényekkel és örlőkövekkel ellátott modellt, mely négy pár bivalybikával működtetett gépezetet lendített mozgásba. Sér

Szingh négy nappal halála előtt, egy vasárnapon látogatott el ide, és olyan elégedettnek tűnt, hogy a két pár arany karperecen kívül, melyeket ott helyben, saját kezével aggatott rám, kiutalt még 500 rúpiát (500 arany) 900 rúpiányi rendes havi fizetésem kiegészítésére. Mivel ez az ígélet csak szóban hangzott el, naponta látogattam el a *darbárba*, hogy ezúttal írásos bizonylatot is kapjak minderről, s ennek következtében azon a szerencsétlen csütörtökön is éppen Sér Szinghnél tartózkodtam, amikor végeztek vele. Miközben itt ez történt, nem messze onnan, egy kertben Adzsit Szingh nagybátyja, Léna Szingh megölte Pratáp Szingh koronaherceget, egy 12 éves kisfiút, méghozzá éppen abban a pillanatban, amikor a fékevesztett pártharc ártatlan áldozata *bráhmínokkal*, ökrökkel, imádságokkal és alamiznaosztással foglalatoskodott. Ugyanis a hindu hónap első napját, az ún. szankránti-napot ülték, amikor hasonló szertartásokat szokás végezni. A fiút kíméletlenül összeszabdalták a karddal. A gyámja, Bhái Gurmukh Szingh, úgy mint Miszra Bahírám, az első kincstáros, és még több másik is, akik részt vállaltak ebben a rémtettben, nem sokáig kellett várjanak jutalmukra. A gyilkosok Salimárból az erdőbe siettek. Útközben Dhján Szinghgel találok, aki úton volt Salimárba, és közölte vele, hogy elkésett, s magukkal vitték a minisztert az erdőbe, állítólag azért, hogy trónra ültesse Randzsit Szingh legifjabb fiát, a kis Dalip Szinghet. Az erdőbe érve őt is lelőtték, testét feldarabolták, embereikkel együtt bezárkóztak az erdőbe, és a városban dobszóval kiáltották ki Dalip Szinghet királynak, Adzsit Szinghet pedig vezírének. A szabadon lévő Híra Szingh rádza, Dalip Szingh fia, ügyes rábeszéléssel és ragyogó ígéreteivel jól értett ahhoz, hogyan nyerje meg a reguláris csapatok jóindulatát, olyannyira, hogy azok készek voltak követni őt. Miután ily módon maga mögött tudhatta a fegyveres hatalmat, éjjélkor bevonult a városba, körbevette az erdőt, és hozzálátott, hogy szó szerint megszállja azt. 12 órán át tartott az ágyúk mennydörgése, a következő nap déléig, amikor a gyenge helyőrség már kis híján képtelen volt ellenállni. Amikor ezt Híra Szingh észrevette, jelt adott a rohamra. Egy, a szikhek szolgálatában álló, Hurbon nevű spanyol ezredes az elsők között termett a félig lerombolt erőd fal oromcsipkéin. Nem bántották azokat, akik letették a fegyvert; csak a főkolompos Adzsit Szingh, Léna Szingh, Bhái Gurmukh Szingh, Miszra Bahírám etc. kaptak jól megérdemelt halálbüntetést. Adzsit Szingh fejét trófeaként nyújtották át Híra Szinghnek, testét azonban nagybátyjával, Léna Szinghével együtt a városkapuk elé akasztották, hogy mindenki jól szemügyre vehesse. Ki gondolhatta volna akkor, hogy rövid időn belül Híra Szingh is hasonlóan jár majd!

Miután Dhján Szingh holttestét kiadták az erődből, azzal együtt tizenhárom nősemély, feleségek és rabszolgánők kerültek sorra. Mivel Híra Szingh szinte Randzsit Szingh ölében nőtt fel – mintha csak fokozni akarnám az eddigieket –, szellemes volt és eszes, igen kiváló nevelésben részesült, tökélete-

sen tudott írni-olvasni, és a sereg irányításához is remekül értett, amit az apjától tanult el. Így a nyolc éves király oldalán egy olyan, huszonöt éves miniszter állt, aki jóval hosszabb ideig is helytálló voltna magas pozíciójában, ha nem függött volna olyannyira korábbi, bálványként tisztelt gyámjától. Ez a gyám a hegyekből származó, fanatikus *bráhmín* volt, Dzsala Panditnak hívták, s az asztrológiából levezetett álmaival és jövőmondásaival gyakran vezette tévútra Híra Szinghet, miáltal természetesen az ország irányítása szenvedett csorbát. Alapvetően csak azt tette, ami tetszett neki, és csak azt tartotta tanácsosnak, ami megfelelt nyakatekert ötleteinek. Így hovatovább olyan zavaros helyzet, s ennek következtében oly mértékű elégedetlenség alakult ki, hogy a végén már jónak látták Dzsala Panditot eltávolítani Híra Szingh közeléből. A király nagybátyja vezetése alatt álló sereg is haladéktalan kiadatását követelte, amibe azonban Híra Szingh nem volt hajlandó belemenni. A kialakult helyzet arra indította Híra Szinghet, hogy a gyámmal együtt elmeneküljön, még hozzá kincsekkel megrakott elefántokon. Még alig néhány mérföldre távolodtak el a várostól, és azt tervezték, hogy a Rávi folyó túloldalán tovább menekülnek a hegyekbe. Ám amikor megpihentek egy kis faluban, túlerőben lévő üldözőik utolérték őket, és rajtuk ütöttek. Híra Szingh és kísérete bátor védekezése ellenére, ami mellel a lángok martalékává tette a kis falut, mégis valamennyiüknek pusztulniuk kellett. E szomorú események következtében veszítette életét Guláb Szingh maharádzsa egyik fia is, kinek fejét, Híra Szinghével és Dzsala Pandittal együtt győzelmi trófeaként hozták vissza a városba.

Az akkori politikai események lefolyása pontos megfigyelőjének lehetetlen, hogy ugyanezek alapos szemügyre vétele mellett, elkerülte volna a figyelmét az, hogy ezen pártharcokban végtelen sok emberi vér megspórolható és az ország kimondhatatlan nyomorúsága elkerülhető lett volna, ha a szikhek elég tisztán látták volna, hogy Híra Szingh pártjának leszerelése helyett Adzsit Szinghez kellett volna csatlakozzanak, és ki kellett volna álljanak az ügyéért. Ha Híra Szinghet ebben az esetben fogságba ejtették volna, mert ilyen feltételek mellett nem is történhetett volna másként, nem csak megelőzhetek volna minden további csetepatét, hanem Híra Szingh temérdek kincsének birtokába is jutottak volna. Nos, itt aztán megbizonyosodhattunk az ismert latin közmondás igazáról: *“Quem Deus vult perdere, prius dementat”*²³.

Mivel a legfontosabb események elbeszélésében nyugvóponthoz jutottam, ezért a sorsomat élénk érdeklődéssel követő olvasók számára röviden illusztrálom, hogyan menekültem meg arról a helyről, ahol akaratlanul is a szörnyűségek szemtanújává váltam. Amikor először csengett fülemba a fegyverek ro-

²³ Akit az Isten meg akar büntetni, annak előbb elveszi az eszét.

pogása, és észrevettem, hogy eluralkodik az izgatottság körülöttem, és mindenki a fegyverekhez kap, tudatára ébredtem, hogy itt már nem vagyok biztonságban, és hogy valami veszélyes dolog van készülőben. Ezért elindultam, hogy megkeressem azt a helyet, ahol – a kerten kívül – a lovamat és a szolgálimat hagytam. Nem volt nehéz észrevennem, hogy még ugyanott vannak és várva várnak engem, hiszen csupán a kert alacsony kerítése meg egy keskeny árok választott el tőlük. Tehát a lehető leggyorsabban arra vettem az irányt, átugrottam a falat és az árkot, és sértetlenül odaértem az enyéimhez. Hogy mekkora szerencse volt éppen ezt az utat választani a menekülésre, azt valójában csak akkor láttam be, amikor az embereim rémülten elmesélték, hogy a nagy bejárati kapunál össze-vissza röpködtek a golyók, és éppen ezért hatalmas aggodalommal vártak a kapu közelében. Így az ebben a kritikus pillanatban meghozott gyors döntéssel az életemet mentettem meg.

Ennyit az én személyemről. És most folytassuk az elbeszélés fonalát! Sér Szingh idejében úgy húsz európai állt a lahóri kormány szolgálatában, jobbra francia és néhány angol katonatiszt. És az volt az általános vélemény, hogy lassan-lassan külön kolóniát alkotunk. Mindenesetre Dzsala Pandit egyikünköt a másik után küldte el, hivatalosan gazdasági okokra hivatkozva, valójában azonban vallási fanatizmusa miatt, s a végén már csak én meg a spanyol Hurbon maradtunk. Ám végül én is a többiek sorsára jutottam. Még nem sejtve ezt, továbbra is a városban maradtam, jóllehet óvatosságból készen álltam az azonnali elutazásra, sőt, hogy semmi se akadályozzon, még ingóságaimtól is megszabadultam, nevetségesen alacsony áron. Azért cselekedtem így, mert amellett, hogy barátok figyelmeztettek, magam is beláttam, hogy egy ilyen rossz kormányzat nem maradhat sokáig uralmon, s előre számítottam arra, mi is fog történni a közeljövőben. Egy pillanatig sem kételkedtem abban, hogy a hatalom jelenlegi birtokosainak fejét hamarosan diadalmenetben hordozzák körbe Lahórban. És lám! Gyanúm beigazolódott. A fanatikuskok, az *akálk* (halhatatlanok), azaz más szavakkal a *nihangok* rablóbandája kis idő múltán pénzért mutogatták Dzsala fejét Lahórban és Amritszárban. Úgy mondták, ez az a bitang, aki rávette az ifjú Híra Szinghet, hogy megölje nagybátyját, a jószágos Szadzsit Szingh mahárádzsát, amihez 20.000 fős sereg volt szüksége, jóllehet a megtámadottat csupán mintegy negyven elszánt hegyvidéki katona védelmezte. Ez az esemény egy kis mecsetben történt, egy német mérföldre Lahór városától. Dzsala Pandit, ez a mammon, elszánt fanatikushoz híven ármánykodott a szikhek főpapja, Bábá Bir Szingh *guru* ellen. Azt a látszatot keltve, hogy a szent ember a köréje gyűlt lázadókkal és szökevényekkel egyetért abban, hogy az országot az angolok kezére játsszák, rávette az ifjú minisztert arra, hogy seregének egy részét a *guru* tartózkodási helyére küldje azért, hogy a lázadókat és szökevényeket elfogják. A vállalkozás során az előidézett zűrzavarban nemcsak a *guru*, hanem sok tehén és ökör (a hinduk és

szikhek szent állatai), valamint rengeteg szegény ember esett áldozatul, akik a fent nevezett jótékonyágának köszönhették megélhetésüket. Vagy lelőtték őket, vagy pedig a Háriki Pátán melletti, közeli Szatledzs folyóba kergették őket, ahol kínok között fulladtak meg. Az elesettek között volt Kásmir Szingh, Randzsit Szingh egyik fia, akit Híra Szingh és Dzsala Pandit jogtalanul üldözött el Szijalkót erődjéből, amit pedig testvérével, Pésávar Szinghgel együtt kaptak apjuktól apanázs gyanánt.

Dzsala olyannyira leapasztotta Dalip Szingh király és anyja, Csanda Ráni meg nagybátyja, Dzsaváhar Szingh járandóságát, hogy már képtelenek voltak biztosítani maguknak a megfelelő életszínvonalat. Meghagyta tehát a Ráni testvérbátyjának, Dzsaváhar Szinghnek, hogy Dalip Szinghet elefántháton vezesse ki a városból, és hagyja, hogy Avitabile tábornok csapatainál keressen menedéket. Azonban az elrablót szívélyes fogadtatás helyett nyaklekvessal fogadta Miszra Dzsódarám vezérlő ezredes (*bráhmín* és Dzsala nagybátyja), és a királlyal együtt letartóztatták. A kis idővel később már vezírré kinevezett Dzsaváhar Szingh Dzsódarámot ezért az orra levágásával büntette. Lahór városában azt rebesgették, Dzsaváhar Szingh Firózpurbá, az angolokhoz kívánta átvezetni Dalip Szinghet. Kora reggel Híra Szingh kilovagolt, és visszahozta a két szökevényt. Dalip Szinghet születésére való tekintettel néhány száz puskalövéssel üdvözölték, és átadták az erődben lévő anyjának. Dzsaváhar Szinghet azonban tömlőcbe vetették.

Dzsala Pandit gyöngéd kapcsolatba keveredett Sér Szingh egyik özvegyével. Meg is ígérte az asszonynak, hogy megöleti Dalip Szinghet, és az ő, törvényes trónörökösnek elismert fiát segíti trónra. Mivel az ügyet nem lehetett annyira titokban tartani, hogy néhány illetéktelen személynek a fülébe ne jutott volna, senki sem lepődhet meg, hogy Csanda Ráni is megneszelt valamit ebből a ravaszul megszervezett tervből. Ennyi éppen elegendő volt ahhoz, hogy még a kezdet kezdetén elejét vegye az ármánynak. Hiszen a női fortély mindenben tútesz, kivált ha a saját érdekük védelméről van szó. Elsősorban arra törekedett, hogy Lál Szingh kincstartót megnyerje magának, ami – sikerült is. Ki gondolta volna ezt arról az emberről, aki parádés pozícióját Dhján Szingh *rádzsának* köszönhette, mindig is együtt élt Híra Szinghgel, és akivel testvéri szövetséget is kötött, mindig a legbensőségesebb kapcsolatot tartotta fön, s akivel egyszer még Dzsala Pandit is elcserélte a turbánját, és barátságot kötöttek! Lám mégis barátai elárulójának szerepét játszotta, s tanáccsal is, tettel is készségesen állt a Ráni rendelkezésére. A királynő először testvére, Dzsaváhar Szingh kiszabadítását érte el; azután ellátta őt a szükséges anyagiakkal, amelynek segítségével mindenek előtt a *nihangokat* nyerte meg, akik kivitték a városból. Közvetlenül ezután a reguláris csapatok egy jelentős részét is sikerült maga mellé állítania. Hívei élén jelent meg a következő reggel az erőd előtti gyakorlótéren, és Híra Szinghtől Dzsala Pandit kiadatását

követelte. Mivel Híra Szingh hallani sem akart erről, de azt is belátta, hogy pillanatnyilag nem lehetséges erővel fellépni a pártütők ellen, amellett döntött, hogy Dzsala meneküljön el a városból Guláb Szingh Miá Szón Szingh nevű fia és hegyvidéki harcosokból álló hívei kíséretében. Így az egész szikh hadsereg elfordult tőle, méghozzá olymértékben, hogy akik azelőtt legjobb és legbizalmasabb barátai voltak, még azok is utána siettek, és amikor őt és kíséretét beérték, lelőttek és lemészároltak mindenkit, aki az útjukba akadt. Így történt, hogy dél körül öt fejből álló trófeájukkal győzelmesen tért vissza Lál Szingh és Dzsaváhar Szingh az erődbe, miközben a nyomukban járó rablóbanda zsákmányra éhesen osztozkodott a kincs fölött, amit a menekülők magukkal vittek. Mivel mindenki odasietett, hogy felkínálja ajándékát (*nazar*) és kifejezze jókívánságait, én is hasonlóképpen cselekedtem, s a Híra Szingh miniszteri székét átvevő Dzsaváhar Szingh nemcsak hogy barátságos mosollyal fogadott, hanem ott helyben visszakerültem korábbi pozíciómba mint orvos és mint a lőporgyár és az ágyúöntőde felügyelője, a korábbinak megfelelő fizetéssel.

Dzsaváhar Szingh sem élvezte sokáig új keletű dicsőségét. A híres rab-szolgánövél, Mangélával együtt képezték az ellenzék egyik oldalát, miközben Lál Szingh és Csanda Ráni állt a másik oldalon, az említett párral szemben. A kormányzat irányítása mindkettőtől függött, s ez azt eredményezte, hogy elentéves vélemények esetén lehetetlen volt harmonizálni az államéletet. Randzsit Szingh egyik állítólágos fia, a *guruvál* (főpappal) együtt életét vesztett Kásmír Szingh testvére, Pésávar Szingh, bevette Attok erődjét abban a reményben, hogy felkelést szíthat a fennálló kormányzat ellen. Erre Dzsaváhar Szingh mindenféle ígérettel kicsalogatta őt az erődből, és titkon megölette. Azonban a katonák, akik között számos követője volt, megtudták ezt, és boszszúból lelőtték Dzsaváhar Szinghet az elefántján. – Dzsaváhar Szingh valószínűleg jól tudta, hogy mire készülnek a csapatok. Éppen ezért csak nagyon nehezen hozta meg a döntést, hogy elhagyja az erődöt, és a hadsereg táborába menjen, ahova hívták.

Dzsaváhar Szingh uralmának utolsó idejében igen szálnalmas körülmények között tengődünk. Sem jog, sem rend vagy biztonság nem volt. A minden fegyelmet nélkülöző martalóchad azt tette, amit akart. Ha például egy katonát a bazárban régi adósságot követelt vissza, erőszakkal, tízszeres haszonnal is visszavehette. Miá Mír táborában, ami egy német mérőföldnyire fekszik Lahórtól, azt a hamis jelentést kapták, hogy angol kémeket rejtegetek a szálláson, akik megegyeztek Dzsaváhar Szinghgel, hogy átadja az országot az angoloknak. Azonban csak Mouton ezredes volt nálam, aki röviddel azelőtt tért vissza Franciaországból, hogy újbóli alkalmazását kérje. Időnként meglátogatott a spanyol Hurbon és a festő Saint-Amand, két olyan személy, akik akkoriban rajtam kívül az egyetlen európaiak voltak Lahórban. Egy napon

azok a katonák, akiket kezeltem, és akik jóindulattal viseltek irányomban, beavattak, hogy a csapatok úgy döntöttek, amennyiben Dzsaváhar Szingh ezen a délutánon nem jön az erődből a táborba, akkor megtámadják és meggyilkolják; ezzel együtt azt is tervezik, hogy feldúlják az én házamat is, mivel azt mondják, angol kémeiket rejtegetek a házamban, akik megegyeztek Dzsaváhar Szinghgel, hogy az országot az angolok kezére játsszák. Ezért azt a jó tanácsot adták, hogy minden értékes holmimat még időben helyezzem biztonságba. Dzsaváhar Szingh csak akkor döntött úgy, hogy előjön az erődből, amikor megtudta, hogy megszólaltak a dobok, és a hadsereg teljes készenlétségben vonul a város meg az erőd ellen. Ezzel hatalmas szerencse ért bennünket; hiszen ellenkező esetben kétségtelenül egész Lahórt felforgatták volna. Amikor előjött az erődből, úgy ült az elefánt hátán, hogy ölében a kis Dalip Szinghet tartotta. *Haudájában* (ülésében) rengeteg, arannyal és ezüsttel megtöltött zsák volt. Valószínűleg azt hitte, ezzel majd megvásárolhatja életét, ám csalódnia kellett. Őt követték több elefánt hátán a Ráni és Mangéla, meg néhány más rabszolganő. Amikor a menet a táborba ért, először a kis Dalip Szinghet vitték el az öléből, és anyjával együtt a külön az udvar számára felállított királyi sátorba küldték. Ez alig történt meg, Dzsaváhar Szinghet máris minden további nélkül lelőtték az elefántja hátán, s ez a vég érte két bizalmasát is, Bába Ratan Szinghet és Csitta Pájá, akik hiába próbáltak lóháton menekülni. Ez a szerencsétlenség olyan megrázó hatást gyakorolt a Ránira és Mangélára, hogy néhány napig eszüket vesztve, kibomlott hajkoronával mutatkoztak mindenki előtt. Ugyanis korán reggelente gyalog vonultak át az erődből a gyakorlóterren át a kertbe, ahol Dzsaváhar Szinghet két társával együtt elhamvasztották, s szabad folyást engedtek könnyeiknek, ezáltal könnyítve keserű szívük terhet.

Dzsaváhar Szingh idejében, 1845 elején hatalmas kolera járvány tombolt Lahórbán. A betegség Turkesztánból, Kábulon át terjedt el az országban. Éppen ebben az időszakban a hegyek között fekvő Dzsammu városából való Guláb Szingh²⁴ Lahórbán raboskodott, és nagy szerencséje volt, hogy megmenekült Dzsaváhar Szingh csapdáiból. Mert köztudott, hogy többször is merényletet kíséreltek meg ellene, ami már akkor rontotta Dzsaváhar Szingh hírére. Ugyanis Guláb Szingh maga mellé állította a szikh csapatok egy részét, és teljesen rájuk bízta magát akkor, amikor Dzsammuból Lahórhoz vitték. Ez utóbbira egyébként azért volt szükség, mert konok ellenállást tanúsított a kormány követeléseivel szemben. Mindazonáltal igen különös a következő kö-

²⁴ Guláb Szingh Randzsit Szingh maharádza egyik legjobb hadvezére volt. Ura halála után Dzsammu városába húzódott, onnan irányította a befolyása alatt álló térséget, s gyakran dacolt a lahóri kormánnyal.

rülmény: Guláb Szingh meghívta a szikhek küldötteit, hogy vegyék át azt a pénzüsszeget, amit a kormánynak volt köteles elküldeni. Ut közben azonban embereivel lemeszáróltatta őket, és elvette tőlük a pénzt, mintha csak megbánta volna, hogy eleget tett kötelességének. Mindezt annak ellenére merészelte, hogy a birtokában lévő erősséget már nagy számú hadsereg zárta körül.

A hegyekben zajló harcok közben az angolok által jól ismert Randzsúr Szingh bírta a főparancsnokságot a hegyekben, Dzsészróta környékén gyülekező csapatok fölött. A környék leggazdagabb *bráhmín*jainak egyikét szomszédai azzal a kéréssel keresték meg, hogy venné magához megőrzésre házuk legbecsesebb kincseit; ezért, és saját biztonsága miatt is ez az ember fegyveres védelmet kért Randzsúr Szinghtől, amit meg is kapott. Amikor azonban Randzsúr Szingh rájött, hogy a *bráhmín* hatalmas mennyiségű kincset halmozott fel a házában, különös tervet kezdett szövögetni a vagyon megszerzésére. Ugyanis emberei egy részét rablórúhába bújttatta, akik erőszakkal elragadtak a kincseket. A *bráhmín*ok teljes mértékben meg voltak győződve arról, hogy Randzsúr Szingh áll a történetek háttérében, s csapatosan vonultak Lahórba, hogy panaszt tegyenek Dzsaváhar Szinghnél. Amikor azonban látták, hogy tőle hiába várnak jogorvoslatot, mind távoztak, kivéve azt az egyet, amelyiknek a házából a holmikat elvitték. Ő néhány rokonával együtt Lahórban maradt, azzal a szilárd elhatározással, hogy addig egy tapodtat sem mozdul a fővárosból, míg igazságot nem szolgáltatnak neki. Azonban hiába várt és várt hosszú ideig. A hosszas veszteglést végtére megelégtelve, egy korai reggelen felmászott egy a citadella alatt álló *pippalra* (szent fűgefára), s kijelentette, addig nem hagyja el a fát, amíg jóvá nem hagyják jogos követelését. Ezt persze Dzsaváhar Szingh is megtudta. A hallottakon fölindulva elküldött egy katonát azzal a paranccsal, hogy erőszakkal szedje le a *bráhmín*t a fáról. Amikor a katona hozzálátott parancsa teljesítéséhez, a *bráhmín* belátta, hogy meg kell hajoljon az erőszak előtt, és egy késsel hasba szúrta magát úgy, hogy ott helyben kifordultak a belei. Amikor jelentették a történeteket Dzsaváhar Szinghnek, az azonnal parancsot adott Núruddín fakírnak, hogy gyógyíttassa meg a sebet a *dzsaráh*okkal (bennszülött seborvosokkal). Véletlenül éppen azon a napon, a déli órákban Núruddín fakírral együtt az erőd belsejében tartott *darbárról* jövet a Hazúri Bágban fekvő, úgynevezett *gulábkhán*ába tartotunk, ahol a fakír napközben az ügyeit intézte. Ott találtuk az egyik *dzsaráhot*, aki azt a hírt hozta, hogy lehetetlen meggyógyítani a *bráhmín*t, mert nem tudják visszagyömöszölni a kifordult beleket. Kérdésemre, hogy miről is van szó, a fakír rövidre fogva elmesélte a történeteket, és felszólított, hogy mellékesen meglátogathatnám a szerencsétlent, és utánanézhethék, vajon van-e még remény a gyógyulására. Amennyiben van, úgy legyenek szolgálatára. Ha azonban más véleményen volnék, hagyjam őt sorsára, amiért rajta kívül senki

más nem okolható. Így hát rögvést odavezettettem magam. A Tankszálá Darvázá nevű helyen, a városkapukon kívül feküdt, egy fakír kicsiny kertjében. A többi *dzsaráh* mind reménytelennek nyilvánították a helyzetet, és el is mentek. Már csak vezetőm volt ott. A beteg vékonybelei gombolyagba csavarodva feküdtek a hasán. Noha nem sérültek meg, kékesre színeződtek, mivel a *bráhmín* a heves nyári forróságban hat teljes órát töltött ebben a természetellenes helyzetben. Egyébként a szikár, ötven körüli beteg még mindig teljesen magánál volt. Sürgősen haza küldtettem az eszközeimért, majd kitágítottam a hasizom és a bélhártya szűk nyílását úgy, hogy a beleket könnyedén visszahehelyezhettem eredeti helyzetükbe, fércvarrással lezártam a sebet, bekötöztem, s mindezt néhány perc alatt. E kis operáció alatt a beteg a mellette lévő hegyvidékiekkel együtt folyton azt kiabálta: *dín, dín, dín* azaz szent, szent, szent! A megszegyenült *dzsaráh* sem állhatta meg, hogy ki ne tűntessen a megtisztelő *usztád*, vagyis mester címmel. Kisvártatva az operált beteg heves, igen kellemetlen, görcsös csuklásba kezdett, ami több napig is eltartott. Ennek elmúltával azonban teljesen meggyógyult, amit jelentettem is Núruddín fakírnak és Dzsaváhar Szingh miniszternek. Utóbbi most már mindent megtett, hogy megbékítse a *bráhmint*, s néhány tehenet, asztalneműt, ruhadarabot meg némi készpénzt adatott neki, ami ki is elégítette azt, s visszatért a hegyekbe. Ebből az egyszerű esetből mindenki beláthatja, hogy mily keveset értenek a lahóri *dzsaráhok* a sebészi beavatkozásokhoz.

Dzsaváhar Szingh halála után a Ráni szeretőjét, Lál Szinghet emelte a miniszteri posztra. Már több ízben is teherbe esett tőle, de minden alkalommal elhajtotta a magzatot. Ez az egész dolog nyílt titok volt. Természetesen ilyen körülmények között a Ráninak és kegyencének sem az igazgatási szervek, sem a hadsereg előtt nem volt semmiféle tekintélye, s félni sem félték tőlük. Különösen igaz volt ez a hadseregre, ahol az említettek hiányában nagy mértékben lazult a fegyelem. Minden zászlóaljnak volt két, *pancsnak*²⁵ nevezett embere, akik közös tanácskozássra gyűltek össze, és törvényeket szabtak az udvarnak. Ez odáig fajult, hogy végül a Ráni meg Lál Szinghje általános megvetés tárgyává váltak, olyannyira, hogy végül már azt is el kellett viseljük, hogy a csapatok nyilvánosan szidalmazzák és fenyegetik őket. Nem volt többé kétség, hogy napjaik meg vannak számlálva; így egyetlen kiút gyanánt arra a kétségbeesett döntésre jutottak, hogy háborút provokálnak az angolokkal azért, hogy a hadsereget a mészárszékre hajtsák, abban a reményben, hogy egyfelől megszabaduljanak a rájuk veszélyessé vált csapatoktól, másfelől meg azért, mert az ország angol protektorátus alá helyezése biztonságosabb és nyugodtabb mozgásteret biztosítana nekik. Most már csak az volt a kérdés,

²⁵ A *pancs* ebben az összefüggésben tulajdonképpen katonai bizottságot jelent.

hogyan is ériék el ezt a célt. De ebben is jó tanácsra leltek. Magukhoz hívták ugyanis Tédzs Szinghet, akkor Pésávar kormányzóját, és az egyetlen embert, aki Randzsit Szingh halála óta jelentős befolyással bírt a seregbe, hogy kikérjék a véleményét a tárgyalat ügyéről. Javaslatára hamis iratokat fogtak el, amiket azután felolvastak a *darbárban*, s ezek arról szóltak, hogy az angolok elhatározták a szikhekhez tartozó Szatledzs túloldalán fekvő területek bekebelezését, már néhány ellenséges lépést is merészelték tenni, s félreérthetetlenül a szikhek elleni háborúra készülnek, amiért az államérdek lehetővé teszi, hogy a kormány preventív hadműveletekbe kezdjen. Egy másik ok, ami a Ránit arra indíttatta, hogy életét angol védelem alá helyezze, az lehetett, hogy félt, mihelyst a fia tudomást szerez arról, hogyan és milyen okokból ölte meg apja az anyját, illetve nagyapja az övét (lásd: G. C. Smith őrnagy: History of the reigning Family of Lahore), ő is ugyanerre a sorsra jutna. Így bizonyos értelemben két tűz közé szorulva nem maradt más választása, mint az angolok oltalmát keresni.

Lál Szinghet nyilvánosan vezérnek, Tédzs Szinghet a hadsereg főparancsnokának kiáltották ki. A szikhek megkapták *praszádjukat* (megszentelt kenyérüket) a *szamádhin* (a királyi család emlékművénel), ahol egyetértést, hűséget és engedelmességet esküdtek, és háborút hirdettek az angolok ellen. Közvetlenül ezen ünnepség után minden további diplomáciai magyarázat nélkül az ellenség ellen vonultak. Habár az angolok pontosan tudtak a szomszédos országban folyó ármánykodásról, mégsem gondolták volna legmerészebb álmaikban sem, hogy szomszédaik megtámadják őket. Mi sem érte felkészületlenebbül őket, mint egy velük vívott háború. Ami márpedig elkezdődött. A Szatledzs túloldalán négy csata zajlott le, Múdki, Firózsáhír, Nivál és Szóbráon térségében. Az angolok az utolsó csatában döntő győzelmet arattak, s így az ország uraivá lettek. Az általam orvosi kezelésben részesített Tédzs Szingh Lahórban nyíltan bevallotta nekem, hogy a fennálló körülmények között nem maradt más választása, mint átadni az angoloknak az országot. Közismert tény, hogy 1845 december 22 reggelén 25–30.000 főnyi reguláris csapatból álló tartalék hadsereg ért Firózpurból Firózsáhír csatamezejére, ahol már az angolok, egy álló napot és éjszakát tartó küzdelem után, az összes löporkészletüket elhasználván, visszavonulásba kezdtek. De ellenfeleik, a szikhek is legyőzöttnek vélték magukat, és szintén visszahúzódtak, mire az erről tudomást szerző angolok ismét megfordultak, és elfoglalták táborukat. Éppen ebben a kritikus pillanatban érkezett meg a Tédzs Szingh vezette tartalékos haderő. Ő, az angolok egyetértésével, megtett minden tőle telhetőt, hogy csillapítsa csapatai harci kedvét, és mindenféle fondorlattal félelmet ébresszen bennük. Ő is volt az első, aki hátat fordított az angoloknak, hogy megvédje őket, mert pontosan értesült helyzetükről. Nem nehéz kitalálni, hogy a parancsnoksága alatt álló hadtest követte vezére példáját, és szintén visszavonult.

Ez volt az a bizonyos különös ütközet, ami közben az angolok zavarodottsága olyan méreteket öltött, hogy már egymásra is lőttek, s ennek folytán az egyetlen katolikus pap, aki akkoriban a hadsereggel volt, hosszú szakálla és turbánja miatt szintén áldozataul esett a szerencsétlen félreértésnek. Éppígy ismeretes, hogy a harcolók sorai között bátorságával és hidegvérével kitüntette magát az önkéntesként jelen lévő, később elhalálozó Poroszországi Walde-mar herceg is, bár akkoriban azt is meg kellett érje, hogy hűséges barátja és útítársa, Hofmeister doktor holtan esett össze mellette az egyik szikh pontos lövésétől.

Az 1846. február 10-én, Szóbráónnál zajló csata adta meg a kegyelemdöfést. Tédzs Szingh, honfitársai elárulója, a küzdelem alatt átszökött a Szat-ledzs túloldalára, s összetörette maga mögött a hidat, ezáltal csapatai java részét hátrahagyta a parton minden segítség nélkül. Az elárult katonák összekulcsolták kezüket, és füvet vettek a szájukba, úgy kiabálták könyörögve, hogy könyörüljön rajtuk, hiszen immár olyanok lettek, mint a tehenek. Sőt néhányan közülük így kiáltottak fel: most már bánjuk bűneinket; nem érdemelünk ki méltóbb véget! Hiszen odatúl van a hely, ahol megöltük *gurunkat* szent teheneivel együtt! (Lásd: History of the reigning Family of Lahore, by Major G. C. Smyth, 119. oldal, ahol ez áll):

„A csata első áldozatainak egyike volt a szent *bábá* (a szikhek főpapja), akinek puskagolyó roncsolta szét az egyik lábát. Uttar Szingh és Kásmír Szingh néhány másik *sardárral* együtt a kibontakozó kézítása közben estek el. Katonáik tömegesen fulladtak a folyóba, amikor menekülni próbáltak. A szikhek megfélemedtek a *gurujuk* iránti tiszteletükről; a gazdag zsákmány látványa, amit a *guru* táborra nyújtott, túlságosan kemény próbája lett jámborságuknak. Csupán azt tartották szem előtt, hogy mindegyikük annyi zsákmányt biztosítson magának, amennyit csak szeretne; egyedül ezért kellett keményen harcolniuk.

Miután a csata véget ért, a *bábát* már félholtan találták, kiáltozva szidalmazta saját kasztját és hittestvéreit. E pillanatban felmutatott néhányat azon levelek közül, amelyeket kapott, s amelyekben feketén-fehéren leírva álltak azok a fent említett családságok, amelyek – ahogy előre látta – a szikh vezetők árulását és aljasságát bizonyították, akik azért írták ezeket a leveleket, hogy felbujtsák Uttar Szingh pártjának megtámadására. »Amikor ti – mondta az őt körülvevő szikheknek – és vezetőitek meg előljáróitok nekem és Uttar Szinghnek megírtátok ezeket a leveleket, megbíztam igazságosságotokban, és tetszéssel fogadtam javaslataitokat, mégpedig abban a reményben, hogy ily módon megragadom az eszközt Uttar Szingh és családja biztos életfeltételeinek kivívására. Ám ti, akik szintén szikheknek mondtátok magatokat, rosszabbak vagytok a mohamedánoknál is; aljas, áruló és hitetlen, jámborság és

istenfélelem nélküli népnek bizonyultatok az egész világ előtt. Most a haldokló imája száll a menny felé, hogy istentelenségeteket jóval viszonzózzák.« Erre rendelkezett, hogy nyomban vessék a folyóba, nehogy csontjai e jogsértő földön maradjanak.” etc. etc.

Uttar Szingh Adzsét Szingh nagybátyja és Léna Szingh testvérbátyja volt, tehát rokona Sér Szingh, Dhján Szingh, Pratáp Szingh, stb. gyilkosainak. Mindannyian a Szándáváli család tagjai és Randzsit Szingh rokonai voltak, s ezért a polgárháború kitörésekor Uttar Szingh is Csand Kaur Ráni mellett foglalt állást. Amikor azonban Lahór erődjét Sér Szinghnek adták át, a menekülést választotta, és az angoloknál keresett menedéket. Természetesen Híra Szingh és tanácsadója, Dzsala Pandit azon mesterkedtek, hogy minden áron a hatalmukba kerítsék őt. Ezért Uttar Szinghet mézesmázos ígéretekkel Bába Bír Szinghhez csábították, hogy a szent embert is belekeverjék az ügybe, hiszen menedéket nyújtott magánál Kásmír Szinghnek és Pésávar Szinghnek, a két szerencsétlen hercegnek, miután Híra Szingh elűldözte őket jogos tulajdonukból, Szijalkót erődjéből. Uttar Szingh hagyta magát elbolondítani a neki tett ajánlatok által, s valóban be is állított a meghatározott helyre, ahol már minden intézkedést megtettek annak érdekében, hogy elevenen elfogják őt. Csakhogy a terv balul ütött ki. Jóllehet a túlerő diadalmaskodott Uttar Szingh fölött, még sikerült leléonie egy ezredest, aki meg akarta ragadni őt, amivel a rákövetkező csata első indokát szolgáltatta.

Amikor a szikh hadsereg átért a Szatledzszen, a katonák előtt nyilvánvalóvá vált, hogy vezérek az áruló szerepét játsszák, és egyáltalán nem azt teszik, amit tenniük kellene, s amiért joggal írja Smith könyve 180. oldalán:

„Nemtetszésüknek rettenetes ordítózás és vezetőiknek szóló dühödt vádak révén adtak hangot; azonban ez volt minden, amit tehettek. Tudjuk, mondták vezéreiknek, hogy az udvarral szövetkeztetek azért, hogy az angolok ellen küldjete bennünket, és barmokként tereljete bennünket eléjük, hogy azok jöjjenek, és kényük-kedvük szerint lemészárolhassanak bennünket. Am fontoljátok meg, hogy ezen cselekedetek által nem csupán országotok árulóinak szerepét játsszátok, hanem elvetemült mészárosokét és gyilkosokét is. Elpusztítotok egy egész hadsereget, amely, minden hibája és bűne ellenére is, mégis kész volt minden pillanatban engedelmeskedni előljárói és az állam parancsának. Itt és most úgy büntetünk meg titeket, ahogy megérdemlitek; mert ezen szentjeitek és istenetek gondjaira bízunk titeket, míg mi irányítás nélkül, a szakadék szélére vezetettvén egymagunk vesszük fel a harcot, és mindent megteszünk, ami csak telik tőlünk, hogy megőrizzük országunk függetlenségét” etc. etc.

A szikhek és angolok említett háborúja alatt az akkori maharádza, Guláb Szingh Dzsammuban tartózkodott a hegyek között, és megőrizte semlegességét. Persze megígérte a szikheknek, hogy kiáll mellettük, mert nem állt módjában kitérni egy ilyen ígéret elől. Csakhogy olyan sokáig halogatta ígérete betartását, ameddig csak kibúvót tudott találni. Röviddel a szobraóni ütközet előtt néhány száz, *pancs* nevezetű küldöttnek sikerült kicsalogatnia a dzsam-mui medvét – ahogyan a maharádzsát mindenütt nevezték – a barlangjából. A királyt azt a látszatot keltve lehetett Lahórba vinni, hogy a hadba vonulásáról rendelkező parancs magától a *darbártól* és a *Ránítól* származik. Ez azonban csak időnyerés céljából történt. Miután Guláb Szingh megérkezett Lahórba, felkerestem mint régi ismerőst, s ő a tanácsomat kérte, vajon mit is tehetne jelenlegi szorult helyzetében. Elpanaszolta afeletti kétségbeesését, hogy a testvéreit és fiait megölő szikhek, akik Dzsaváhar Szingh idejében az ő életére is törtek, most a táborba akarták hurcolni, hogy az angolok ellen küzdjön. Azt tanácsoltam neki, hogy semmi ilyesmibe se menjen bele. Ez tökéletesen egyezett saját nézetével, hiszen a szikhek már három csatát elvesztettek, és több volt, mint valószínű, hogy a maharádza előtt is nyilvánvaló, az őket minden oldalról körülvevő árulás folytán a negyedik, mindent eldöntő ütközetben is alul kell maradjanak. Felhívtam a figyelmét arra, hogy tanácsos lenne kikérni Randzsar Szinghtől a Filúrban raboskodó 18 angolt, és nálam elhelyezni őket, amit ő meg is tett. Együttal vezírré nevezette ki magát. Eközben futott be a hír az elvesztett szobraóni csatáról, s hogy az angolok, nem vesztegetvén az időt, Firózpurnál már át is keltek a Szatledzszen, s Guláb Szingh vezírt Kasz-szúrba hívták. Miután a *darbárban* megajándékozták az angol foglyokat, akik között tartózkodott doktor Benet is, Guláb Szingh elefántháton előre küldte őket az angol táborba, majd három nappal később maga is útnak indult afelé. Engem kiválasztott, hogy kísérjem el őt titkos tanácsosi minőségben. Kanéakcsban, a Lahórtól mintegy három német mérföldre eső első pihenőhelyünkön kaptuk a fővárosból érkező hírt, ami engem mindenképpen aggodalommal töltött el. Az üzenet ugyanis így hangzott: a Szatledzs jobb partján gyülekező, Tédzs Szingh parancsnoklása alatt álló, legyőzött szikheknek az a szándéka, hogy megölik az áruló Tédzs Szinghet, majd egyrészt visszavonulnak Lahórba, hogy bosszúból megöljék a Ránit Lál Szinghgel együtt, s hazamenjenek, másrészt pedig, hogy Guláb Szinghet egész kíséretével együtt lemészárolják, mert a megígért segítség helyett most Kasszúrba iparkodik, hogy átadja az országot az angoloknak. Egyikünk sem tudta nyugodtan álomra hajtani a fejét, mert attól féltünk, hogy az éj leple alatt megtámadnak bennünket. Guláb Szingh óvatosságból Gardner kapitány felelősségére bízta a négy magával hozott ágyút, és felállította őket bizonyos távolságban a táborunktól, s maga is jól felfegyverezve járőrözött az egész éjszakán át. Szerencsére a szikhek semmit sem váltottak valóra abból, amit sejtésünk szerint elterveztek, s a

rákövetkező napon minden atrocitás nélkül értünk a kasszúri angol tábor közelébe, ahonnan haladéktalanul tovább is jutottunk a táborba, hogy teljesítsük a ránk szabott feladatokat. Mindazonáltal Guláb Szingh és kísérete nem részesült szívélyes fogadtatásban. A helyzet csak akkor változott meg, amikor már mindenben megegyeztek, és az angoloknak megígérték, amit követeltek. Most elhozták a fővárosból a kis Dalip Szinghet, akinek személye szentesítette a történeteket, mire az őt és az udvart közrefogó angolok felkerekedtek Lahór felé, és Miá Mírnél, egy mérföldre a várostól, táborni ültöttek. Terveiknek megfelelően három részre osztották fel az országot, azért, hogy meggyengítsék. Az egyik rész a szikheké maradt; a másodikban az angolok rendezkedtek be; a harmadikat pedig, Kásmírt, a környező hegység egy részével együtt Guláb Szinghnek adták, egyrészt a teljesített szolgálatért, másrészt igen jelentős összegű készpénz helyett letétbe, s Lahórtól függetlenül Kásmír maharádzsájának nevezték ki, s angol védelem alá helyezték. Kárpótlásul Dalip Szingh ruházták a hadiköltségek szabad rendezésének jogát, Lahór uralkodója lett, s Lál Szinghet adták mellé vezírként. Ezen kívül Sir H. Lawrence²⁶ személyében igen belátó kormányzót kapott az ország, s mostantól fogva a kormányzás minden szála tulajdonképpen az ő kezében futott össze. Az általa hozott első intézkedések egyike az volt, hogy jelentős mértékben csökkentette a hadsereg létszámát, valamint megszüntetett több, hadi felszerelést biztosító és hadianyagot előállító intézményt. Az utóbbi kategóriába tartozott az én löporgyáram és ágyúöntő műhelyem is. Ennek a kettőnek is beszüntették a működését. Ezen intézmények helyett egy nyilvános hadikórházat kellett létesíteni a város közelében, s a *darbár* meg is kapta az erre vonatkozó utasítást, aminek következtében engem bíztak meg a szervezéssel. A kórházon kívül még egy gyengeelméjű intézete felállítását is elrendelték, amit később – ahogy korábban már említettem – közkórháznak szerveztem át. Egy harmadik intézet, amelynek létre a nyájas olvasó biztonnal emlékszik még korábbi, és amelyet felőbb utasításra én segítettam a világra – egy rabkórház volt.

Habár – a fent említetteknek megfelelően – e katasztrófa után Lál Szinghet egy időre vezírként Dalip Szinghhez kötötték, képtelenség volt, hogy

²⁶ Sir Henry Montgomery Lawrence (1806–57): Ceylonon született, brit katonai iskolába járt Indiában, majd a bengáli tüzérséghez csatlakozott, s részt vett az első burmai háborúban (1824–26). Igen jártas volt a hindi, perzsa, urdu nyelvekben, valamint kitűnően ismerte a szikh politikai viszonyokat. Az első szikh háború után Lahórhoz helyezték, ahol a látszólag uralkodó régenstanács felügyeletét látta el, gyakorlatilag az államélet legfőbb irányítójává vált. 1848-ban betegsége miatt (a burmai háború óta malária kínozta) Angliába látogatott, ahonnan a szikhek lázadása miatt kényszerült idő előtt visszatérni. A rend helyreállítása után konfliktusba került közvetlen munkatársával, s 1852-ben végleg elhagyta Lahórt.

előbbi sokáig beérje mindezzel. Mert Lál Szingh, a minden hájjal megkent *bráhmín*, számos és befolyásos követővel rendelkezett. Ezen kívül nagy vagyon birtokosa volt, amit még abban az időben gyűjtött, amikor Randzsit Szingh kamarása volt, s nem terhelte a rábizott pénzekkel való elszámolás kötelezettsége. Lál Szingh tehát szükségszerűen veszélyesnek tűnhetett az angolok szemében, s így eltávolítása már csak a józanészre hallgatva is tanácsos volt. Ennek megfelelően minden előzmény nélkül letartóztatták, mint politikailag megbízhatatlan személyt, s némi nyugdíjjal Agrába küldték fogolynak. Lál Szingh helyét most Tédzs Szingh vette át, akit ezel egy időben, a Szatledzsinnél tanúsított áruló magatartásáért cserébe, Szijalkot rádzsájává neveztek ki. A beavatási ceremónián a *Ráni* megtiltotta fiának, Dalip Szinghnek, hogy Tédzs Szingh homlokára rajzolja a *tilakát* (sáfrányjelet)²⁷, mert abban a meggyőződésben élt, hogy ő az a férfi, aki eltette láb alól az ő szeretett Lál Szinghjét, hogy átvegye a helyét, és maga legyen rádzsza. A fiára oly nagy befolyással bíró Ráni szenvedélyes magatartása arra készítette a kormányzót, hogy a jövőre vonatkozóan e kérdésben ártalmatlanná tegye az asszonyt. Ezért Szinhapura erődjébe küldte őt. Mivel azonban a Ráni itt is mindenféle veszélyes kapcsolatot épített ki, Sir Federic Currie, aki időnként átvette a kormányzó helyét, kissé távolabb, egy Gangesz-menti erődbe vitette, miután előbb felakasztották bűntársait, a meghatalmazottját, Gangáramot és Kán Szingh ezredest. Mivel okos asszony volt, rövid időn belül meg találta az útját-módját, hogy megszökjön új börtönéből, s jelenleg valószínűleg Nepál fővárosában, Katmanduban tartózkodik, nem éppen az angolok bánatára, akik ezúton jelentős összegek kifizetését takarították meg.

Sir H. Lawrence, aki tökéletesen tisztában volt a keleti emberek fogásaival és politikájával, és jól tudott bánni az emberekkel, rövid időn belül általános megbecsülésre és szeretetre tett szert. Ettől eltekintve közvetlenül az angolok felbukkanása után, amikor a kormányzóság még a városban volt, olyan forrongás bontakozott ki a bazárban, hogy jobbnak látták bezárni a kapukat. A bátor és elszánt kormányzó ebben a kritikus pillanatban Edwards őrnagy és néhány *szavár* (lovak) kíséretében arra a helyre sietett, ahol a nép zendülése a leghevesebben tombolt, hogy nyugalmat és rendet teremtsen. Az őrjöngő tömeg azonban közáporral fogadta, miáltal Edwards őrnagy könnyebb sérülést szerzett a homlokán, az egyik *szavárt* pedig a hátán találta el egy szablya. A kormányzó követelésére azonban Lál Szingh elfogatta a hangadókat, egy *bráhmint* pedig minden további nélkül fellőgatott a városkapuk előtt.

E nem jelentéktelen csetepaté következő stációja a szóbeszéd szerint az volt, hogy az angol laktanya egyik tüzére kardjával megsebesített egy ökröt.

²⁷ A törvényes koronázást szimbolizáló jel.

Később pedig nemcsak Lahórban, hanem a helyiek szent városában, Amritszárban is minden további nélkül vágták az ökröket, s a húst nyilvánosan árulták a bazárban, miközben a szikhek és a hinduk, akik az ökröket és teheneket szent állataikként tartják számon, s akik szemében megsebesítésük a legnagyobb bűnök közé tartozik, nem tehetek mást, mint hogy könnybe fojtották bánatukat.

Egy napon a kormányzó összejövetelt rendezett a királyi Salimár-kertben, ahova különböző urak és hölgyek voltak hivatalosak, gyermekeikkel együtt. Jőmagam is a meghívottak között voltam, s nem sok kellett hozzá, hogy azon a napon mindannyian áldozatul ne essünk a szikhek bosszúvágyának, akiknek befolyásos vezetői vesztünkre esküdtek össze. Szerencsére a kormányzót még időben tájékoztatták erről az összeesküvésről, s ő azonnal megtett minden szükséges intézkedést biztonságunk érdekében; egyébként végünk lett volna, hiszen a kert alig egy német mérföldnyi távolságra van az Anarkháliba telepített főhadiszállástól.

Kormányzónk megrendült egészsége miatt Lord Hardinge főkormányzó²⁸ kíséretében visszautazott Angliába. Jóllehet a helyébe lépő Sir Federic Currie mindenre kiterjedően helyettesítette őt, mivel azonban a szikhekkel kapcsolatban túlságosan jóindulatúnak bizonyult, s a keleti politizálásban sem volt olyan járatos, mint Sir H. Lawrence, így hamar elkapatta az embereket. Mint-ha ez nem lett volna elég, két angol tisztet, név szerint Agnewt és Andersont, akik az országban uralkodó szokásokkal sem voltak tisztában, s nem is tudtak bánni az ottani emberekkel, egy bennszülött *szardár*, Kán Szingh kíséretében Multánba küldtek, hogy átvegyék Mulrádzs pénzügyeit és kormányzását. Mindannyian ott lelték halálukat, aminek közvetlen következménye az lett, hogy mindenki, mintha csak adott jelre tenné, fegyverkezni kezdett. Bhánu Tank, Hazara és Pésávar provinciák csapatai fellázadtak; Lahórban összeesküvésre derült fény, amelybe korábbi említésünknek megfelelően a Ráni is belekeveredett, s amelynek az volt a célja, hogy Dalip Szinghet Lahórból a felkelőkhöz szöktessék. Végül komoly és véres háború bontakozott ki. Még a kábuli Dósz Mohamed kán is, akit egyébként az angolok csupán néhány éve engedtek ki India börtöneiből, még ő is a szikhek oldalára állt, aminek az lett

²⁸ Henry Hardinge Viscount Hardinge (1785–1856): több mint két évtizedes londoni politizálás után 1844-ben nevezték ki India főkormányzójává. Hivatalában sógorát, Lord Ellenborough-t követte. Számos oktatásügyi, gazdasági, közigazgatási reformot kezdeményezett Brit-Indiában (az ő nevéhez fűződik többek között a *szati* betiltása). A második szikh háború idején (1845–46) személyesen is harcolt az ütközetekben, majd az angolok győzelme után az 1846 márciusában megkötött lahóri szerződéssel brit főség alatt alakítja újjá a függetlenségét végleg elvesztő szikh államot. 1855-ben távozott a főkormányzói posztról, s visszatért Angliába.

a következménye, hogy az angolok az ellenfél túlerejével szemben két vereséget is elszenvedtek, Rámnagarnál és Csilianválánál. Azonban miután Sir H. Lawrence visszatért, Multánnál és a Csenab folyó mellett fekvő Gudzsarátnál megnyerték a mindent eldöntő csatákat, s ezután, 1849. május 1-én, az országot az angol felségterülethez csatolták. A szikh *darbár* felfüggesztették, s ezzel az én szolgálatom is véget ért, hiszen kizárólag a *darbár* alkalmazásában álltam. Ezért megfelelő évjáradék kiutalásáért folyamodtam, és ezt meg is kaptam. Dalip Szinghnek a Gangesz partján álló Fatéghghart jelölték ki tartózkodási helyéül, ahol jelenleg is az angolok felügyelete alatt él, a számára utalt járandóságból. Az ország jövedelméből elkülönített összeg, amiből régi udvara költségeit is fedezik, képezi az én járandóságom alapját is. Így alakulhatott ki az a bizonyára különösnek tűnő körülmény, hogy bárhol felélhetem a pénzem; mindössze annyi a teendő, hogy az összeget Lahórban kell felvenni, az angol hatóságoktól származó okirat felmutatás mellett, amely azt bizonyítja, hogy életben vagyok.

1839-ben, az európai kontinensen és főleg a szülőföldemen tett látogatás után, visszatértem Lahórba. Abban az élvezetben volt részem, hogy e visszaúton Ventura ezredes útítársa voltam, aki szintén új hazája partjai felé tartott. Út közben természetesen hol erről, hol arról beszélgettünk, és eközben olyan eseményekről is szó esett, amik Lahórtól való távollétemben történtek. Ez alkalommal számolt be egy olyan esetről, amit eleinte csupán egy általa kitalált, tréfás történetnek hittem, amivel engem akart ámítani. Azonban nem tartott sokáig, és meggyőződtem arról, hogy elbeszélése helytálló. Minden szófelelés nélkül egész egyszerűen megosztom ezt a történetet nyájas olvasómmal, és hozzáfűzöm azt is, hogy Lahórba érvén a legszavahihetőbb emberek-től hallottam megerősíteni a hallottakat. Ítéljen mindenki maga!

Randzsit Szingh – így hangzott a beszámoló – hallott egy olyan *szádhuról* vagy fakírról, aki a hegyekben tartózkodott, és akiről az a monda keringett, hogy tetszhalott állapotban gyakorlatilag úgy tudja eltemettetni magát, hogy eközben nem válik a valóságos halál áldozatává, mivel rendelkezik azzal a tudománnyal, hogy több hónap elteltével, amikor kiássák, ismét életre keljen. A maharádza képtelenségnek vélte ezt a dolgot. Hogy így vagy úgy, de bizonyosságot szerezzen, az udvarba hívatta a fakírt, s miután megfenyegette, hogy minden lehetséges intézkedést megtesznek az esetleges csalás elkerülése érdekében, megparancsolta neki, hogy vesse alá magát a különös kísérletnek. Ennek következtében a fakír tetszhalált idézett elő magánál.

Amikor már kétségtelennek tűnt, hogy az élet minden szikrája kialudt benne, a maharádza meg számos jelenlévő nagyság jelenlétében betekerték abba a vászonban, amin ült, rányomták Randzsit Szingh pecsétjét, s a tetszhalottat egy ládába helyezték, amelyre Randzsit Szingh saját kezével helyezett rá egy erős függőlakatot. Ezután a ládát elásták a városon kívül, a miniszter egyik

kertjében, a helyet bevetették rozssal, körbe falat húztak, és öröket állítottak. A kihantolásra kijelölt 40. napon a *darbáron* kívül – ide tartozott Ventura ezredes is – megjelent néhány angol is a szomszédságból; többek között egy orvosdoktor is. Amikor a fakír ládáját kiásták és felnyitották, őt ugyanabban az állapotban találták, amiben hagyták, hidegen és mereven. Egy barátom azt mondta nekem, bár én magam is láthattam volna, milyen erőfeszítéssel hozták vissza az életbe a fejnél keltett forróság, a fülekbe és a szájba fújt levegő, a test dörzsölése stb. alkalmazásával; akkor biztosan a legcsekélyebb kétely sem merülne fel bennem a dolog valóságtartalmát illetően. A miniszter, Dhján Szingh rádzsza biztosított, hogy tudja, ez a fakír, akit Háriadásznak nevezett, Dzszammuban a hegyekben 4 hónapon át volt eltemetve. És hogy Háriadász az eltemetés napján levágatta a szakállát, s kihantolása napján épp olyan sima volt a szakállá, mit az eltemetés napján, ami az élet és halál közötti állapotot bizonyítja. A hegyek között fekvő Dzseszrótában, úgy mint Amritszárban is eltemettette magát, ugyanígy az angoloknál is Hindusztnban, s az esetet részletesen leíró 1835-ös kalkuttai orvosi hírlapban az áll, hogy a fakír a láda levegőbe emelését részesítette előnyben az eltemetéssel szemben, mert iszonyodott a földben lévő fehér hangyáktól. Mivel azonban makacs ember volt, és valószínűleg elég bizalmatlan ahhoz, hogy ne engedelmeskedjen az angolok ismételt kívánságának, így néhányan kételkednek az említett tények valóságában. Ha azonban ez az eltemetés valami csekélység, vagy akár csupán csalás lenne, akkor a mellette lévő emberei, akik az utasításai szerint végzett kezelés révén visszahozták őt az életbe, könnyedén utánozhatnák őt. Azonban nem ez a helyzet. Inkább úgy tűnik, hogy korunkban ő volt az egyetlen, aki értett ehhez a mesterséghez, ami vele együtt is száll a sírba. Mert bizony komoly fáradtságomba került, hogy akár az indiai fennsíkon, a Pandzsábben, akár a Gangesz túloldalán, Kásmír völgye és hegyei között felleljek egy ilyen mestert, hogy őt, ha nem is Európába, de legalábbis Kalkuttába vigyem, akármibe kerüljön is, ha találtam volna egy ilyet, vagy legalább hallottam volna egy ilyen élő fakírról. Az általam faggatott hinduk közül többen úgy vélték, az ilyen fakírok nem törődnek a pénzzel. Annál inkább törődnek egyéb földi örömökkal, válaszoltam. Azonban nem hallgatták valami szívesen, amikor elmondtam, hogy a *szádhu* (fakír), aki Lahórban mesterien kivitelezte saját *szamáját* (temetését), kicsapongó életet élt, és hogy számos panasz érkezett ellene, amiért Randzsit Szingh már el is tervezte, hogy kiutasítja az országból. A fakír azonban megelőzte őt, és egy *khatránival* (hindu²⁹ kasztból származó nővel) a hegyekbe szökött, ahol röviddel azután valóban meghalt, s az ország szokásai szerint elégették. A fiatal nővel történt szökése még azok szemében

²⁹ valójában a harcosok kasztjából származó nő

is bizonyoságul szolgálhat, akik még abban is kételkedtek, hogy egyáltalán van-e szakálla.

Semmi kétség, nem adatott meg mindenkinek, hogy ezt a mesteri mutatványt utánozza, és az sem vitás, hogy ezt csupán kitarító, több éves gyakorlással lehet elsajátítani. Azt is kiderítettem, hogy bizonyos emberek felvágják, s végig felfejtik a nyelvüket tartó szalagot, majd az indiai tárkony gyökerével kevert vaját használva, meg erős húzásokkal olyan hosszúra nyújtják a nyelvet, hogy a tetszhalállal való kísérletezés közben egész mélyen vissza tudják hajtani, és így a torkon át elfedik az orrüreg nyílásait, s a levegőt megtartják a fejbe bezárva. Ezzel kapcsolatban lásd a *Dictionnaire Encyclopédique Usuel* Enhastrimythe kezdetű szócikkét; ahol a hasbeszélés mechanizmusát írják le.

Azt mondják, a tetszhalált szolgáló fulladással való kísérletezéskor a kezdők ujjukkal szorosan befogják szemüket, valamint orr- és fülnyílásukat, mert a természetes hő olyan erősen préseli ki a fejben bennrekedt levegőt, hogy azok a részek, amelyek nem szoktak hozzá a tágulással járó nyomáshoz, gyakran szétpattannak, ezek pedig általában a szemek és a dobhártya. Az e tudományt célzó gyakorlatokhoz hozzátartozik: 1. A lélegzet hosszas visszatartása; 2. le kell nyelni egy keskeny vászonsíkot, amely kitisztítja a gyomrot, és 3. tetszőleges mennyiségű vizet kell a végbélnyílásba juttatni, hogy megtisztítsuk a beleket. Ez egy alulról felhelyezett csővecske segítségével történik, miközben az ember a karok alatti magasságig a vízbe ül, a felszívott nedvességet pedig azonnal kiengedi.

Azt mesélik, hogy a szóban forgó fakír purgáló szert vett be néhány nappal az eltemetés jelenete előtt, s ezen felül több napon át soványka tejes diétát alkalmazott. Az eltemetés napján pedig evés helyett szép fokozatosan lenyelt egy háromujjnyi széles és 30 könyök hosszú vászonsíkot, amit azonban szinte azonnal ismét ki is húzott, mindezt azért, hogy kitisztítsa a gyomrát, majd a fent említett módon vízzel kiöblítette beleit is. Akármilyen csodálatosnak is talán nevetségesnek is tűnik ez az eljárás a hozzám hasonló személyeknek, mégis, ha ez valóban úgy igaz, ahogy mesélik, ezek az emberek bizonyára tökéletesen urai testük különböző szerveinek, és kiváltképpen az izmaiknak, s különösen azok összehúzódásának tudnak parancsolni. Mi, közönséges emberek valószínűleg még egy hosszabb darab makarónit sem lennénk képesek leerőltetni a torkunkon, ha nem lenne kellően megfőzve, és vajjal, sajttal, sóval, mustárral, stb. nyelésre alkalmassá téve. E tudomány mesterei hosszú nyelvük miatt valószínűleg elvesztették ízlelő érzéküket, s nyakizmaik olymértékben megbénultak, hogy a hosszú vászonsík semmiféle ellenállásba sem ütközik a torokban, mert már minden erőszakos úton történik. Ha a fakír már megtett

minden szükséges előkészületet, illatos viaszdugókkal eldugasolja minden testnyílását, az alsókat meg a felsőket, az elülsőket meg a hátsókat, nyelvét a fent említett módon visszahajtja a torkába, kezeit keresztbe fekteti a mellkasán, s lélegzetét visszafojtva hatalmas nézőközönség jelenlétében megfullad. Az újjáélesztésnél a legelső műveletek egyike az, hogy az egyik ujjunk segítségével előhúzzuk a nyelvet a torok hátsó részéből, majd egy csicskeriborsó lisztjéből készült meleg, fűszeres pépet helyezünk a fejére, és levegőt fújunk a tüdejébe meg a viaszdugóktól megtisztított hallójárataiba, mire az orrba helyezett dugók némi hang kíséretében kipattannak. Minden bizonnyal ez az első jele annak, hogy a fakírba visszatért az élet. Ezután lassan lélegezni kezd, kinyitja a szemét, és lassan feleszmél; mindenesetre ez mind csak lassacskán, szüntelen dörzsölgetés mellett történhet meg. További kísérlet tárgyát képezi, vajon egy hasonló kezelés segítségével egyéb, a szívverés leállításával járó állapotoknál, pl. megfulladt, vízbe fulladt, akasztott, megfagyott ember esetében milyen hatás érhető el. Azt beszélik, hogy Amritsárban, Ardzsan Szingh guru idejében, úgy 250 esztendővel ezelőtt, egy *jógi-fakírt* találtak elásva a föld alatt, ülő állapotban, s egy utasítás volt mellette, hogyan tudják életre kelteni. Ez a fakír hozzátétőlegesen egy évszázada kerülhetett a földbe, s miután életre keltették, rengeteg dolgot mesélt a régi időkről. Nem kezeskedem ez utóbbi történet igazságáért, mindazonáltal hiszem, hogy az, amellyik négy hónapot töltött a föld alatt, anélkül, hogy az enyészet kikezdte volna, minden bizonnyal egy évet is kibírna ebben az állapotban, és – ennek megfelelően – még ennél is többet, talán évszázadokat is.

Amilyen ellentmondásosan, hacsak nem félig-meddig örülten hangzik mindez, s bármennyire is meg vagyok győződve, hogy sok magát bölcsnek tartó ember együtt érzően mosolyogna a fent hallottakon, mégsem állhatom meg, hogy nyíltan tanúságot ne tegyek amellett, hogy nem feltétlenül mondok ellent az összes, általam ismertetett ténynek, melyeket szinte kétségbevonhatatlan bizonyítékok támasztanak alá; mert eltekintve attól, amit Haller³⁰ oly szépen és helyesen megfogalmazott:

“A természet lelkébe nem lát a teremtő szellem,
szerencsével sem tárul fel más, csak a küllem!”

az efféle abnormális jelenségekben gyökerező mély hitünket megtaláljuk a legsötétebb középkor egy-néhány mondájában is. Ki ne emlékezne itt a krétai Epimenidészre, aki 40 évnyi álom után egy egészen megváltozott világba lé-

³⁰ Dr. Haller az európai természetgyógyászat egyik korai alakja, akit Honigberger mestereként tartott számon.

pett ki a barlangjából? Kinek ne jutna eszébe a hét közismert szent, akik egy vatikáni kézirat szerint Decius császár³¹ idején Epheszosz mellett elásták magukat egy gödörben, és álomba merültek, hogy megmeneküljenek a keresztények üldözése elől, és csak 155 évvel azután, II. Theodosius császár³² kormányzása alatt ébredtek fel? Hát nem szolgált az állatvilág hasonló példákat? Hát nem ismeretes, hogy a kősziklában állatokat találnak, többek között: békákat, akik szerény számítás szerint is talán három–négy évszázada, vagy akár régebben is abban a sírban szunnyadhattak, s kiszabadításuk után mégis újra életre keltek? Alig hiszem, hogy a természettörténet ismerőit szükséges lenne emlékeztetni azokra az állatfajokra, akik a zord téli időt halálhoz hasonló állapotban vészelik át, anélkül, hogy valóban elpusztulnának.³³

³¹ P. Messius Decius Traianus Kr.u. 249–251 között uralkodott.

³² Kr.u. 408-tól 450-ig uralkodott a Kelet-római Birodalom területén

³³ Az élve eltemetett fakir története kapcsán a szerző egyéb hasonló eseteket is említ, amelyeket európai munkákban írtak le. Egyik forrása az 1694-ből származó *Philosophical transactions*, mely egy 25 év körüli, Bath környéki férfiről ír, aki egyszer elaludt, és csak egy hónap múltán ébredt fel. Két év múlva újra megtörtént vele ez, akkor 17 hetet töltött álomban. A másik eset Plott művéből, a *Natural history of Staffordshire*-ből (Didsbury, 1686) származik, mely egy negyven napig alvó asszonyról tudósít. R. Willan A. Smith által kiadott munkájában azt állítja, hogy a sötétebb bőrszínű népek körében megfigyelte, hogy olykor 6–8 hetet is képesek merev, érzéketlen állapotban eltölteni.

Resümee

Dieses Werk enthält die Übersetzung vier ausgewählter Bruchstücke aus dem 1851 herausgegebenen Buch *Früchte aus dem Morgenlande oder Reise-Erlebnisse nebst naturhistorisch-medizinischen Erfahrungen, einigen hundert erprobten Arzneimitteln und einer neuen Heilart der Medial-Systeme*, von Johann Martin Honigberger, gewesenem Leibarzte der königl. Majestäten Rendschit-Sing, Karrek-Sing, der Rani Tschendkour, Schir-Sing und Dhelib-Sing. Aus diesem langatmigen Titel erschliesst sich, dass das Werk für die interessierten Leser verschiedener Wissenschaftsbereiche viele wertvolle Kenntnisse zu bieten hat. Und darin täuscht man sich nicht, indem die fünf Kapitel (Reiselerlebnisse, Erläuterung zum Medial-System, Bezeichnung von Krankheiten und deren Behandlungen, Materia Medica, Wörterbuch der medizinischen Ausdrücke) und die Sammlung Bilder und Tafeln die Bereiche Orientalistik, Medizingeschichte, Ethnographie, Geographie, Botanik, Geographie bereichern. Diese Auswahl richtet sich jedoch nach Interesse derjenigen, die eher mit historisch-ethnographischen Angaben zu tun haben wollen. Demgemäß erscheinen hiermit die folgenden Erlebnisse des mit wahren Abenteuergeist erfüllten Kronstädter Arztes:

1. *Honigbergers erste Reise nach Lahore*: dieser Teil erfasst eine Auswahl von den Erlebnissen des Doktors am Hof des Maharadschas Rendschit-Sing. Honigberger erbrut in Lahore eine ausgedehnte Praxis, wobei er Ruhm, Ansehen und ehrenvolle Stellen am Hof erwirbt. Die ausgewählten Stücke bieten dem Leser lebensvolle Bilder über den Staat und Hof des sikh Maharadschas, über Gebräuche und Zeremonien der Sikhs, Hindus und Muslims.
2. *Honigbergers Reise durch Afghanistan*: der abenteuerlustige Arzt brachte auch nach Afghanistan (das Land der Feinde für die Sikhs!) auf, um da wissenschaftliche Untersuchungen durchzuführen, besonders die Bepflanzung und den Inhalt der kuppelförmigen Grabdenkmäler betreffend. Dieses Bruchstück ist nicht weniger reich an spannenden Episoden, indem Honigberger uns einen Blick in die zeitgenössische afghanische Politik und inneren Verhältnisse des Landes gestattet. Früchte dieser Reise sind die Honigbergerische Pflanzensammlung „Sertum Cabulicum“ und zahlreiche wertvolle Münzen.
3. *Honigbergers zweite Reise nach Lahore*: diese letzte Episode berichtet über Rendschit-Sings Tod, und über die darauffolgenden Geschehnisse in Lahore. In dem Zentrum stehen die Kämpfe der Thronerben um die Macht. Dabei werden Zwist, Machtsucht, Rache und Selbsterstörung eines großartigen Volkes lebhaft geschildert.

Die hier veröffentlichten Teile des Werkes von J. M. Honigberger sind also informationsreiche Quellen zu der Geschichte und Kultur des Pandschabs und Afganisthans in der Zeitperiode 1815–1850.

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 8 kiadványszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Pándi Lajos egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 78/2003.

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásából (1787–1788). [Berkes Tímea]
28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953). [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról. [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937). [Eilcr Ferenc]
31. Vikingek az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] *(elfogyott)*
32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] *(elfogyott)*

1998

33. AZ 1904-es szerb-bolgár szerződés. [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jójárt Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utánnyomása + színes melléklet)
35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Eveli Péter, Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketerv, 1464). [Karáth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz-bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből. [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz-etióp konfliktus történetéből (1935–1936). [Szélinger Balázs]
45. A szudétánémet kérdés a második világháborúban (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika tükös dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]
52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848). [Kökény Andrea]
53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása. [Majorossy Judit]

2002

54. Az 1930-as görög-török barátsági és semlegességi szerződés. [Balogh Ádám]
55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt. [Simon Ágnes, Simon Eszter]
56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya. [Tandori Mária]
57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben. [Tóth-Szenesi Attila, Szajcsán Éva]
58. Állam – Szent Unió – Skizma. [Kovács Kálmán Árpád]

2003

59. Három középkori germán törvénykönyv. [Huszár Edit]
60. Az első világháború és a spanyol semlegesség. [Pallagi Mária]
61. Edvard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés [Gulyás László, Halmos Tamás].
62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök. [Buczkó Zsuzsanna].

Megrendelhetők (ára: 250.- Ft [a 34. szám: 500.- Ft] + postaköltség):
Pándi Lajos, SZTE BTK Történeti Intézet, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.;
(62) 544-464; pandi@hist.u-szeged.hu